

Magyar és horvát tündérek a folklórban és szép irodalomban

Paulon, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:069069>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HUNGAROLOGIJU, TURKOLOGIJU I JUDAISTIKU
KATEDRA ZA HUNGAROLOGIJU

***MAĐARSKE I HRVATSKE VILE U
FOLKLORU I LIJEPOJ KNJIŽEVNOSTI***

Diplomski rad

napisala: Andrea Paulon

mentor i voditelj teme:

dr.sc. Bene Sándor, docent

Zagreb, veljača 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HUNGAROLOGIJU, TURKOLOGIJU I JUDAISTIKU

KATEDRA ZA HUNGAROLOGIJU

***MAGYAR ÉS HORVÁT TÜNDÉREK A
FOLKLÓRBAN ÉS SZÉP IRODALOMBAN***

Diplomamunka

készítő: Paulon Andrea

mentor és témavezető:
dr.sc. Bene Sándor, docent

Zágráb, február 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HUNGAROLOGIJU, TURKOLOGIJU I JUDAISTIKU

KATEDRA ZA HUNGAROLOGIJU

***HUNGARIAN AND CROATIAN FAIRIES IN
FOLKLORE AND LITERATURE***

Master's thesis

written by student: Andrea Paulon

mentor and thesis supervisor:

dr.sc. Bene Sándor, docent

Zagreb, February 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOST

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad pod naslovom „Magyar és horvát tündérek a folklórban és szép irodalomban” izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr. sc. Bene Sandóra.

Rad se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, što pokazuje korištena bibliografija. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Studentica:

Andrea Paulon

U Zagrebu, 27.veljače 2023.

(potpis)

TARTALOM

1.	Bevezető.....	1
2.	A tündér alakja és jelentése a különböző népek hagyományban	2
3.	Tündérek a horvát néphagyományban	4
3.1.	A tündérek alakja és leírása	4
3.2.	Tündértörténetek a horvát hagyományban	11
3.3.	Mese és irodalom határán: tündérek Ivana Brlić-Mažuranić műveiben.....	14
3.3.1.	Ivana Brlić-Mažuranić ihletforrása és befogadása	16
4.	Tündérek a magyar néphagyományban.....	19
4.1.	A tündér alakja és leírása.....	21
4.2.	Tündérmondák a magyar hagyományban.....	25
4.3.	Mese és irodalom határán: tündérek Benedek Elek műveiben.....	28
4.3.1.	Benedek Elek ihletforrása és befogadása	35
5.	A horvát és magyar tündérmondák összehasonlítása és összefoglalása	37
5.1.	A horvát összefoglalása	38
5.2.	Az angol összefoglalása.....	39
	Bibliográfia.....	42

1. Bevezető

Ez a dolgozat a horvát és magyar tündérmondák és tündér alakjának összehasonlításával foglalkozik. Először említeni fogjuk, hogyan határozzák meg a tündér alakját és a jelentését a világon. Utána elemezni fogjuk a horvát és a magyar néphagyományban levő tündér alakjának különbségeit és meghatározásait. Végül össze fogjuk hasonlítani a horvát és a magyar néphagyományban levő tündérmeséket és a tündérmondákat. Szintén ebben a dolgozatban megemlítjük egy horvát és egy magyar író műveit. Annak segítségével szeretnénk bemutatni ezeket a műveket, hogy hogyan építették be a néphagyományt a saját műveikbe, honnan kapták az ihletüket és hogyan (a műveik alapján) fogadták el őket abban a korszakban, amelyben alkottak.

Azért kezdtem ezzel a témával foglalkozni, mert nagyon érdekel a horvát szájl- és néphagyomány, ami végezt akartam kutatni a magyarokét. Azt hiszem, hogy a két nép közötti különbségek és hasonlóságok összehasonlítása nagyon érdekes lesz. Ezért döntöttem e téma mellett.

Régi idők óta az emberek hittek a természeti lényekben, mint például a tündérekben, a törpékben, az óriásokban, stb. A különböző hitek megjelenésével és elfogadásával, az emberek elfelejtették vagy elrejtették hitüknek ezt az pogány részét, vagy talán a régi meséket és mondákat az új hithez alkalmazkodva kezdték mesélni, és így maga az ember is folyamatosan alkalmazkodik az új hit világképéhez. Az emberi képzelet szülte és elmagyarázta magának azt, amit a józan ész nem érthet. Így jött létre a tündér alakja, egy földöntúli szép és fiatal lány, egyfajta varázslónő, aki a létező és elképzelt világ kereszteződésében él.

2. A tündér alakja és jelentése a különböző népek hagyományban

A tündér alakja szinte minden népnél megtalálható valamilyen formában. Az ázsiai népek hitvilágában egyaránt léteznek olyan varázslatos lények, amelyek károkozók vagy jó szándékúak voltak és az embertől nézve magasabb, de nem isteni szinten találhatók. Például Indiában a tündérek egy ősi anyaistennőhöz vannak kapcsolódva, aki pedig a termékenységkultuszuk középpontjában áll. A néphit szerint minden természeti tárgynak (fáknak, folyóknak, tavaknak, szikláknak, stb.) külön-külön szellemei voltak, akik változhattak át bármilyen állattá, és időként az emberek között is megjelentek. A későbbi mítoszokban nagy szerepet játszottak a vízitündérek. Ez a néphit biztos fejlettebb formában élt az Indus völgyi városok kultuszában, ahol egy nagy közfürdő feltehetőleg szent tó szimbóluma volt és összefüggésben volt a vízitündérek és az anyaistennő tiszteletével. Az istenek pedig tündérek segítségét vették igénybe a risik¹ által birtokába jutott emberfölötti szelemmi erőknél a hatálytalanítására, mert emberek ezzel az erővel az istenekre is tudtak hatni (Bodrogi, 2010: 108-110). Egyiptomban pedig a hagyományos felfogás szerint már a gyermekek születésénél meghatározza azok sorsát az a hét tündérszerű lény, akik Hathor nevét viselik. A hét Hathor alakja eredetileg a néphitből alakulhatott olyan jelentőségűvé, hogy hivatalos kultuszuk is kifejlődött (Bodrogi, 2010: 43).

Az európai hagyományban a tündér helye és megformálása korszakonként változó, de különböző népenként azért népmiképpen hasonló. A népek közötti hasonlóság elsősorban a történelmi, vallási és a művészeti törekvéseknek köszönhető. Hiszen a különböző kultúrák találkozásakor a tündér alakjai és a tündérekről szóló mesék összekeveredtek. Itt szeretnénk említeni néhányat az Európában élő népek közül, például a germánokat, keltákat és szlávokat. De ők szintén rendelkeztek a görög nimfákhoz, Moirákhoz, a román Párkákhöz és ilyenekhez hasonló, azoktól némileg eltérő csodás alakokkal. A kelta mitológia hiedelemvilága alakította az angol/ír tündéreket. A ma mindenki számára ismert szó, a „*fairy*” az angolszász nyelvterületen egy olyan kis méretű tündért jelent, akinek van szárnya és különálló kis világában él. De az ír-kelta tündérek világa nem olyan egyszerű, mert sokféle tündér fajtáját különböztetik meg, mint például banshee², finn³, gnoll, gnóm, bányamanó, stb. Ezeknek a lényeknek változatos képe van az ír mitológiában és történelemben. Náluk néhány ünnep kapcsolódik a tündérekhez. Egyik nagy ünnepnek, Beltine a neve, május 1-jén ünnepeleik meg

¹ *risik* – Az ilyenkor énekelt himnuszok szerzői ihletett öregek, látnokköltők

² *banshee* – halálhírnök

³ *finn* – csínytevő szellem

ma is, és ezen a napon az emberek különleges cselekedeteket hajtanak végre a tündéri varázslások ellen (Bodrogi, 2010: 129). Kiemelkedő ünnep a Samain is, november 1. Ezen a napon megnyílnak az „ajtók” és a két ellenséges világ (az emberek és az istenek) találkoznak. Ez a találkozás nem mindig ellenséges, mert egy ír monda szerint az ember is hajlandó egy gyönyörű tündér kedvéért itthagyni a földet és leköltözni az Alvilágba (Bodrogi, 2010: 130).

A germán népeknél különböző mondakörök léteznek, egyikük az Edda mondakör. Az északi germánok mitológiáját tehát sokkal jobban ismerjük, mint Európa más, germán nyelven beszélő népeinek pogány hitvilágát, amelyről írásos emlékek alig maradtak ránk. A XIX. századtól kezdve a vallástörténeti kutatók a régi írásos források mellett az élő néphagyományokból is igyekeztek az eltűnt mitológiára visszakövetkeztetni. Különösen a német kutatók fáradoztak azon, hogy a német nép mondáiból, szokásaiból rekonstruálják az elveszett istenvilágot. De a természeti démonok: törpék, óriások és más tündéri lények is tovább éltek a népi emlékezetben. Egyik Edda-beli változat egy tündérlányról szólt és az van írva, hogy Völund kovács a finn király fia, aki valaha hattyúszüzet vett feleségül. Hét év után a tündérlány elhagyta férjét, s az arany ékszereket készítő mester egyedül lakott a Farkasvölgyben (Bodrogi, 2010: 87). Ugyanitt van megemlítve, hogy a tündérnek változatos formája van.

A szlávok is benépesítették a természetet. A szerb és horvát mitológiában Víla a tündér neve, akik felemás szellemek voltak, hol állatok testvérei, hol emberekalakok, például egy szerb hős királyfia nénjei. Máshol vízi tündérek, vagy sorsistennők (Latkóczy, Csiky G, 1911: 129-130). Hitük szerint vilák éltek a felhőkben, az erdőkben, a vizekben. Eredetileg minden szláv nép hitt bennük, később azonban leginkább a Balkánon őrződött meg kultuszuk. Valószínűleg a kereszténység hatására alakult ki a déli szlávoknál a személyes őrzőtündér fogalma (Bodrogi, 2010: 150).

3. Tündérek a horvát néphagyományban

A „*Horvát általános enciklopédia*”⁴ című könyvben a horvát népi hiedelemet úgy határozzák meg, hogy „a közhiedelem a hagyományos fogalmak összessége az emberről és mindenről, ami őt körülveszi. Olyan gondolkodásmódot tükröz, amely társadalmilag elfogadható értelmezést nyújt azokról a jelenségekről, amelyek természete ismeretlen és megmagyarázhatatlan az egyén és a közösség számára. A hiedelmek egyfajta társadalmi tudatosságot jelentenek az ember kiszolgáltatottságához, gyengeségéhez és tehetetlenségéhez a természet és a természeti erők előtt, vagyis a környezetében létező ismeretlen jelenségek előtt érez. A hiedelem szokások és rituális gyakorlatok számos eljárásán keresztül valósul meg.” „Ezt a hitet az ember fokozatosan ráruházta a természet minden lényére és jelenségére, kétségtelenül először az állatokra, majd a növényekre, végül pedig az élettelen tárgyakra.” (Brozović, Kovačec, Ravlić, 2009: 442) A horvát népi hiedelemben, az ismeretlen és megmagyarázhatatlan jelenségek között találhatuk a tündéreket. A tündér az egyik leggyakoribb mitológiai lény. A 6. században Procopius bizánci író azt írta „*De bellis*” című művében, hogy az akkori szlávok különösen a tündéreket és a folyókat tisztelték. Ebből látható hogy mint más szláv népek, a horvátok is ősidők óta hittek a tündérek történeteiben, amelyeket generációról generációra örökölték és még ma is az elbeszélők mesélnek tündérekről. Olyan természetfeletti lényekben, mint a tündérekben való hit szokatlan, de fontos helyet foglal el a horvát népi hiedelmek kontextusában. Különböző tündérek történetei egész Horvátországban találhatóak, Szlavóniától Isztriáig, horvát Zagorjétől Dalmáciáig. Ezekben a történetekben sokféle tündéretet írtak le és persze különféle neveket is adtak nekik.

3.1. A tündérek alakja és leírása

A horvát mitológiájában a tündér eredetéről szóló történeteknek sok különféle változatával találkozhatunk. E változatok többsége Istennel társul. A horvátok azt mesélik, hogy Isten száműzte Ádámot és Évát a paradicsomból. Isten megsajnálta őket, és úgy döntött, hogy lejön a földre, és megnézi, hogyan élnek. Amikor megtalálta őket, megkérdezte tőlük, hány gyermekük van. Ádám és Éva szégyellte, hogy sok gyermeke van, ezért hazudták, hogy hat gyermekük van, pedig tizenkettő lány volt. Erre Isten azt mondta: „ahány látható, annyi láthatatlan” és az eltitkolt lányokból tündérek lettek. Azt is elmesélik, hogy Ádámnak és Évának ötven gyermeke volt, és szégyellték az összes gyermeket megkeresztelni, ezért csak harmincat hoztak el közülük. Az Isten mindentudóan tudta, hogy még húsz van. Dühös volt rájuk és azt

⁴ horvátul: „*Hrvatska opća enciklopedija*”

mondta nekik: „Miért nem hoztátok el az összes gyermeketeket a keresztségbe? Azok, akik otthon maradtak, mind tündérek és boszorkányok legyenek nektek.” Azóta telepedtek meg a tündérek a világon. Más legendák szerint Éva elbűjtatta a legszebb lányokat, és ezért rendelte el Isten, hogy ezek a lányok tündérek legyenek, senki ne láthassa őket mert különlegesek. „Azóta léteznek, és mind a mai napig örökké léteznek, és az utolsó ítéletig is léteznek.” (Dragić, 2016: 222) Ezekben a történetekben Éva a központban van, más legenda szerint a tündérek Ádám lányjai voltak, akiket az Isten azért, mert túl szépek voltak tündérekévé változtatott, hogy ne kelljen elrejtőzniük az emberek elől. Az Atak⁵területéről származó hagyományok hasonló meggyőződése volt - az emberek azt hitték, hogy Isten szétválasztja a láthatót a láthatatlan világból, de tündéreket is létrehozott (Mohorić, 2017: 6). A horvátok legtöbbször azt gondolják, hogy a tündérek az idő előtt meghalt, erőszakosan vagy boldogtalanul megölt/meggyilkolt lányok és gyermekek szellemeiből, valamint a még meg nem keresztelt lányok lelkeiből származnak. Más meggyőződés szerint ők is virágokból vagy harmatból születnek.

A tündérek megjelenése és természete alig különbözik a tündérek egyes fajtái között. A leggyakoribb tündérek leírása a horvát területen az, hogy ők a legszebb, legimpozánsabb és legérdekesebb természetfeletti lények. Ezeknek a mesebeli, karcsú, fiatal szépségeknek mindig van hosszú kibontott (általában földig érő) aranysárga vagy fehér haja és világos színű (általában kék) szeme van. Leggyakrabban átlátszó, szellős fehér, ritkábban kék ruhában vannak öltözve, virágkoszorúval a fejükön, míg gyorsan mozognak, dallamos és varázslatos hangon énekelnek. Ezt a szépséget valami mindig tönkreteszi, így a tündérek lábai helyett lehetnek ló-lábak, szárlábak, kecskelábak vagy pedig kacsalábak, hattyú lábak és halfark, attól függ, hogy pontosan hol élnek. Az állatlábaik kívül, néha a szépségét tönkretette az is, hogy a haja bűdös volt. Azt hiszik, hogy az Isten megbüntette a tündéri népet az arroganciájukért, így meggyalázta a tündérek tökéletes szépségét. Persze a nép másba is hitt, például ezt a szépség hiányosságát azzal indokolják, hogy Isten patát adott nekik, hogy könnyen járkálhatnak a rejtett élőhelyeik nehezen elérhető járójain.

A tündérek erősek, de őket soha nem szabad kitépni a haját, mert ha valaki kihuzza a hajának akár egy szálát is, meg fog halni. Egyébként erkölcsileg ambivalens lények. Amikor az emberek mesélnek a tündérekről, mindig mondják, hogy ők jó lények és segíteni akartak és jót tenni a lakosokkal, de ügyelni kell arra, hogy ne sértsék meg és ne bántsák őket, mert nagyon büszkék és zsémbesek. Ekkor a tündérek általában azoknak az embereknek a jellemét tükrözték,

⁵ horvátul: Otok - város és község Horvátországban Vukovár-Szerém megyében

amelyekkel kapcsolatba kerültek. Ha az emberek bántanák őket (például élőhelyeik elpusztításával és szennyezésével vagy egyszerűen gonoszszággal), a tündérek gonoszszággal és bosszúval viszonznák. Másrészt a jó, nemes és gonosztól érintetlen embereket a tündérek is megjutalmazták, és nekik kincseket, egészséget, boldogságot és mágikus erőket adományoztak. Ezért létezik a horvát népnél a „vilenjaci”-ról és „vilenice”-ről szóló hagyomány. Ezek a fiatal emberek voltak, férfiak („vilenjaci”) és nők („vilenice”), akiket a tündérek kiválasztottak és egy ideig tanítottak a jóslásra és különféle ismeretekre a gyógynövények gyógyító tulajdonságairól és a gyógyítás („vidanje”) gyakorlatairól, amelyeket aztán felhasználnak szomszédaik gyógyítására. Valószínűleg az első írásos dokumentum, amelyben „vilenice”-ről volt szó, a 17. századból származik, pontosan 1660-ból. A dokumentumban egy fiatal nő (25-30 éves) megerősíti, hogy ő igazi „vilenica” és elmagyarázza, hogyan tud gyógyítani. Ezt pedig Vila néni tanította meg neki, aki fehér ruhában, apáca alakban mutatta magát előtte. A fiatal nő bármikor kommunikálhatott Vila nénivel (Tkalčić, 2015: 193). Ebből az időből Dalmácia területéről is létezik feljegyzés a „vilenica” kultuszáról:

„Az emberfeletti tulajdonságokkal rendelkező női lények, a tudás és a bőség megosztóinak kultusza, akikkel lehet intim, sőt szexuális kapcsolatokat kialakítani (a férfi kedvencek/kegyenc esetében), amelyek ambivalens természetet mutatnak, amikor egy férfi bántja őket, de akikkel összeegyeztethetők azok a tulajdonságok, amelyek nem rontják a szépségüket, és hogy mulatságos, szórakoztató, élvezeti és kedvtelési céllal tartják találkozóikat.” (Čiča, 2002: 81-82)

Ehhez kapcsolódik az a tény, hogy a tündérekkel csak azok az emberek léphetnek kapcsolatba, akiknek van tiszta lelke és teste, sőt méltók erre a tudásra és tapasztalatra. Ez az inicializálás/beavatás vagy „povilenivanje” sok összetett tündéri tudásból áll (Tkalčić, 2015: 194). Léteznek olyan történetek a tündérekkel való bizonyos kapcsolatokról, amelyekben kifejezetten férfiakról vagy fiatal fiúkról van szó. A „vilenjaci” nem csak olyan férfiak voltak, akiket a tündérek tanítottak meg, hanem őket elbűvölték, szórakoztak velük és sokszor ki is használták őket. Azt mondják, hogy a halandók sok mindent megtanulhatnak a tündérektől, akár repülhetnek is velük, de a tündérekkel töltött idő sok embernek a józan eszébe kerül, vagy ezek a halandók a tündér szépségének tanúi lévén már nem képesek elviselni más emberek közelségét és társaságát. Podravina területen adatokat gyűjtöttek arról, hogy a tündérek emberként születnek. Azt is mondják, hogy ellophatnak egy emberi gyereket és felnevelhetik, mint egy tündért. Vannak olyan történetek is, amikor a férfiakat elrabolják, hogy férjük legyen, vagy hogy rövidebb ideig vele legyenek, hogy gyermekük legyen. Miután az elrabolt férfiak

visszatérnek a faluba, gyakran némák. Ha a tündér fiúnak adott életet, visszaadja az embereknek, de megtartja a lányt, és ő is tündérré válik. Ott nincsenek információk arról, hogy léteznek „*vilenjaci*”, de Ruškovacban létezik az a meggyőződés, hogy a tündérek tündérektől születnek, míg apjuk egy „*vilenjak*” vagy olyan ember, aki a tündérek szeretője/kedvese/kegyence (Galović, 2017: 12). Samobor környékén úgy gondolták, hogy a tündéreknek van gazdájuk – „*vilovnak*” vagy szőrös ember. A történet szerint egy falusi ember, egy „*vilovnak*”-ra lőtt és megölte. Ezt követően a tündérek eltűntek a barlangjukból, és soha nem tértek vissza. Más történetek szerint a tündérek az ostorlövés és a nádsípval játszó pásztorok miatt hagyták el a korábbi lakóterületüket (Galović, 2017: 10). Persze létezik olyan meggyőződés is, hogy a tündérek az emberi bűnök miatt tűntek el. Régen az egész természet harmóniában létezett az emberi világgal. De a harmónia eltűnt, az emberek elárulták a tündéreket, a pásztorok a tamburákat és a sípokot eldobálták, a dal elhallgatott. Véget ért az aranykor. Aztán a puskák is lőttek, és a nemzetek háborúba léptek. Ezért a tündérek soha se tértek vissza bizonyos területekre.

Azt mesélik, hogy a tündérek a jók és gonoszok között oszlanak meg. A jó tündérek mindig segítenek az embereknek, vagyis ők az ember megmentői és a gonosz tündérek megpróbálják megkeseríteni a hétköznapi ember életét. Ugyanis, bár elméletileg egyértelmű a megoszlás, a gyakorlatban nehezebb meghatározni, melyik tündér jó és melyik gonosz. Például Szlavóniában a tündéreket gyakran „*nedobrice*”-nek hívták, amit szó szerint úgy fordíthatunk mint „*nem jók*”, mert az ember szerint valamennyien gonoszak, de az emberrel való kapcsolatukat ismét az aktuális tündér hangulatuk és az ember jellemének elfogadása szabja meg (Tkalčić, 2015: 193). Másik oldalon, például Isztriában a tündéreket kizárólag az emberek és az emberek érdekében dolgozó jó lényekként értik (Mohorić, 2017: 6). Érdekes megemlíteni, hogy Primorje környékén a tündérek kétfélék: *feketék* és *fehérek*. A fehér tündérek persze segítenek az embereknek, míg a feketék kárt okoznak. Érthető, hogy a fekete tündérek nem feketének látszanak, hanem „fekete” indulatuk van. Ezek a tündérek a legenda szerint kövekkel dobálva támadták meg a járókelőket (Dragić, 2016: 224). Az emberek a horvát hagyományban szereplő tündéreket gyakran az élőhelyük szerint is felosztják. Horvát területen hiszik, hogy kilenc vagy több tündérfajta létezik. A leggyakoribb felosztás három fő élőhelytípusuk szerint történik. Ezért ismerjük a vízi, földi és légi tündéreket. Ivan Kukuljević Sakcinski úgy osztotta fel a tündéreket: „A jugoszláv tündérek három területen vagy elemben élnek: a levegőben, a földön és a vízben, és három népszerű nevük is van: *Vila oblakinja* (felhőbeli tündér) *Vila planinkinja* (hegyi tündér) vagy *podgorkinja* (hegyaljai) és *Vila vodena* (vízi tündér), más néven

podvodkinja (vízalatti) és *morska diklica* (tengeri lányocskák).” (Šašo, 2016: 30) Az élőhelyük felosztása szerint a tündérek természete is különbözik és erről is írt Sakcinski: „Így a levegő tündérei mindig jók, a vízitündérek mindig gonoszak, a földiek pedig néha jók és néha gonoszak. Az emberek a lakohelyükről határozták meg a tündérek sajátosságait. Az ember mindig a mennyből reménykedik a jóban; alulról, ami a föld alatt van, mindig gonosz jön; és abból, ami a földön van néha jó, néha rossz származhat.” (Šašo, 2016: 30)

Első és valószínűleg a legkisebb tündéri osztály, a légi tündérek. A tündérek meteorikus eredetűek, és felhőben lévő lények. A légi tündérek vagy „*zračne vile*” általában a felhőkben élnek, ezért „*oblakinje*”-nek is hívják. Egy ilyen tündér számára a felhő a menhelye, lakása és játszótere. Ezek a tündérek szellemek, akik irányítják a felhőt. Ezért gyakran kapcsolódnak a mennydörgéshez, villámokhoz, és társulnak a Perun mennydörgő istennel és a tölgyekkel. Az ő feladatuk, hogy őrizze Perunt. Más neven is ismerhetjük mint „*lakokrile vile*” vagy „*könnyű szárnyú*” tündéreket, mert csak rájuk jellemző az, hogy szárnyaik vannak. A szárnyaik aranyozottak. Azt hiszik, hogy az „*oblakinje*” nevű tündérektől keletkeztek a „*planinkinje*” nevű tündérek. Míg az „*oblakinje*” az alacsony felhőkben pihentek, elaludtak, és elkapta őket a déli nap. Ezért büntették őket azzal, hogy egy hegyre vetették őket, hogy ott éljenek. A legközelebbi rokonai az „*oblakinje*” nevű tündéreknél vannak az „*izvorkinje*” nevű tündérek, akik általában a hegyi források mellett élnek.

A földi tündérek vannak a légi és vízi tündérek között és gyakran valahogyan kapcsolódnak más tündérekhöz a rokonságukon vagy keletkezésükön keresztül. Ők a legnépesebbek a horvát népi hitben, és különösen barlangokban, gödrökben és erdőkben időznek. Ebben az osztályban találhatjuk a „*šumske*” vagy erdei, „*gorske*” vagy hegyi, „*poljske*” vagy mezei, „*drvarice*” vagy fán élő, és „*biljarice*” vagy „*vidarice*” mint növényi és gyógyító tündéreket. A legendák szerint a legidősebb vagy legrégebb ezek között az erdei tündérek. Az erdei tündéreket más néven is ismerhetjük, például: „*šumnjače*” (erdő mélyi tündérek) vagy „*šumske diklice*” (erdei lányocskák). A „*drvarice*” nevű tündérek a nevüket arról kapták, hogy a fa lombkoronájában élnek. A gyógynövényeket gyűjtő vagy növényőrző tündéreket „*biljarice*”-nek vagy „*vidarice*”-nek hívják. Ugyanis ezeknek a tündéreknél az a szerepük, amint a nevük is mutatja, hogy a haldokló vagy súlyos betegségben szenvedő embereket kezelik és segítik. Általában miután egy „*brodarica*” nevű tündér kárt okoz valakinek, egy ilyen segítőkész tündér mindjárt gyógyítja. Ezeknek a tündéreknél élete kizárólag ahhoz a fához, növényhez, forráshoz, hegyhez, vízhez vagy folyóhoz kapcsolódik, amely mentén működnek és élnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy az erdei tündérek élettartama összefügg a fák vagy növények

életciklusával, amelyekkel együtt élnek, más szóval, amíg a fa él, a tündér is élni fog (Čubelić, 2016: 13). A velük való találkozások története nem gyakori, és leggyakrabban pásztorok, lovasok és utazók találkoztak velük. Sok történetben arról volt szó, hogy egy pásztor látta őket miközben táncoltak egy körben a mezőn vagy egy fa (általában tölgy vagy hársfa) körül. Általában az emberek azt mondják, hogy az erdei, vízi és hegyi tündérek a legszorosabb rokonságban vannak. Ivan Kukuljević Sakcinski szerint a leggyakoribb felosztása a földi tündéreknek az, hogy léteznek a „*gorske*” vagy hegyi és „*poljske*” vagy mezei tündérek. A „*poljske*” tündérekről nincs sok történetük, gyakran összekeverik az erdeivel vagy hegyivel. A földi tündéreknek állati (kecske, szamár, ló, ökör) lábuk van, amelyek egyértelműen jelzik a földhöz tartozásukat, vagy terimorf lényként definiálják őket (Mohorić, 2017: 17). „*Gorske*” vagy hegyi tündéreket úgy ismerjük mint „*planinkinje*” vagy „*planinke*”, „*podgorkinje*”, „*zagorkinje*” és „*diklice planinske*”. A nevükből arra lehet következtetni, hogy ezek a tündérek hegyi környezetben élnek, vagyis a hegyekben valamilyen vízforráshoz vagy patakhoz közel. A hegyen annyi forrás van, ahány tündér. A forrásnál lévő vizet „tündérvíznek” hívják, soha nem szárad ki és mindig gyógyító, mert az azt körülvevő tündérlélek megszentelte. A hegy ezen forrásain a tündérek délben rendszeresen isznak vizet. Ezek a tündérek énekelve vándorolnak a hegyekben, és a szelek elviszik a dalaikat, amelyek elkábítják az embereket. A hegyi világuk körül lebegnek, őrzik azt és vigyáznak az oda járó hősök biztonságára és boldogságára. Néhány hegynek saját tündére van, például Velebit tündére, az Urvina-hegyről származó tündér stb. (Čubelić, 2016: 13). Érdemes megemlíteni, hogy ezek a tündérek gyakran barlangokat választanak a palotáihoz. Egy ember csak akkor mehet be, ha a tündérek meghívták.

A vízi tündérek főleg a folyók, tavak, források, kutak és tengerek területeire telepedtek le. Gyakran a vízi tündéreket „*vodarkinje*”-nek vagy „*vodarice*”-nek is hívják. Azokat, akik élnek a tenger mellett, néha „*morska vila*”-nak vagy „*morkinjica*”-nak is hívják. A tündéreket, akik a folyókban vagy mellette élnek „*riječne vile*”-nek, a patakokban élő „*potočja vila*”-nak, a tavakban élő „*jezerkinja*”-nak, a kutakban élő „*zdenčja vila*” és a forrásokban élő tündéreket „*izvorkinje*”-nek hívják. Itt említhetjük a „*vila brodarica*” nevű tündért, ami a vízi tündérek között is megtalálható, de ez a tündér-hit szerint kifejezetten gonosz tündér. A „*brodarica*” nevet fordíthatjuk mint „*hajós*” tündért, de más néven is ismerjük, például: „*mrka vila*” (sötét tündér), „*morska devica/diklica*” vagy „*morska puca*” (tengeri lányocska vagy szűz). Az emberek hiszik, hogy ez a tündér tavakban lakik, néha folyókban vagy tengerben, ott alszik vagy fürdik. Ha valaki eliszapolja a vizet vagy megzavarja a békéjét, meg fogja büntetni az embert. Ezek az álmodozó tündérek gyakran megmérgezik, megtévesztik, megkötik a hősöket

és kínokat okoznak nekik. A vízi tündérek között népszerűk a „*Rusalka*” nevű tündérek is. Ezek a tündérek más szláv népeknél is léteznek, és így megkülönböztethetjük az északi és déli „*Rusalka*” nevű tündéreket. Az északiakról bolgárok és oroszok azt hitték, hogy vízi és erdei szellemek és félték tőlük, mert kíméletlen viselkedésükről voltak ismertek. Aki a kezükbe került, a közeli vízbe fulladt, korábban már kínozták. A déliek pedig itt éltek, a Száva, Duna és Dnyeper mentén. Fényesnek, azaz jó tündéreknél jellemezték őket, akik mindig boldogok és kedvesek voltak, dalaikkal megtisztelték önmagukat és az embereket. A vízi vagy tengeri tündérekre jellemző az, hogy a testük felét női és másik felét állati (itt hal) test alkotja. Amellett, hogy kényelmesen élnek e világ vizeiben mint más vízi tündérek, segítenek vagy megtorolják a tengerészeket, halászokat és másokat, akik véletlenül a területükön járnak, a tündéreknél tulajdonítják a „színlelés hatalmát”, testüket gyakran teljes egészében hattyúval helyettesítik, vagy hattyú lábaival rendelkező nőkké válnak (Čubelić, 2016: 12).

Ezen a három felosztáson kívül megemlíthetünk még néhány érdekes tündért. A „*ladarice*” vagy „*ivančice*” nevű tündérek még a világ keletkezése előtt énekeltek, de otthagyták, amikor az ember hite megváltozott és ezért a csillagok közé telepedtek. A hagyomány szerint ezek a tündérek Szent György napjától (április 24-én vagy május 6-án) Keresztelő Szent János napjáig (június 24-én vagy július 7-én) járják a világot. Az emberek azt hitték, hogy Keresztelő Szent János születésének ünnepén a tündérek megfiatalították az embereket. Ez a meggyőződés megmaradt abban a szokásban, hogy a Keresztelő Szent János napján a virágkoszorút viselve a fejükön, négy-nyolc lányból álló csoport énekelve meglátogatja a falut és jár minden házhoz (Dragić, 2016: 223). A „*ponevke*” nevű tündéreket a horvát irodalomban olyan említik mint a tündérek, amelyek délben az embereknek megtiltják, hogy járjanak a szántóföldre azért, nehogy kárt okozzanak. Sőt az emberek „*Torke*” nevű tündérekkel tudták megijeszteni a gyerekeket, hogy fogják megbüntetni őket, ha valami rosszat csináltak volna (Galović, 2017: 9-11). A hegyi tündércsoportba tartoznak a „*vile ratnice*” vagy „*bojovnice*” nevű tündérek, vagy akiket a hajdúk harcosok általában „*posestrime*”-nek hívtak. A nevüket fordítjuk úgy, mint „*harcos*” tündérek vagy „*tündérnővérek*”. Ők dühösek és harciasak, sem a kard, sem a szablya nem idegen tőlük, mindig elsőként vannak a csatatéren, a hőseik győzelmét és az ellenség halálát és vereségét jelezték (Čubelić, 2016: 13). A Vinov Gornji-ban azt mondják, hogy a tündérek segítették a hajdúkat a harcokban. Amikor a törökök Sinj meghódítására készültek, egy tündér tájékoztatta Sinj népét, hogy készüljenek fel a védekezésre és ők megvédték a várost (Dragić, 2016: 223-224). Az irodalomban megjelenik, hogy nehéz és sorsdöntő pillanatokban vigyáznak a harcosokra. A csata előtt a tündér tud kiabálni a hegyről, és megijövendőlni a sorsot. Néha azt

tanácsolja a hősöknek, vagy a döntő pillanatban utasítja őket, hogy melyik fegyverrel győzzék le az ellenséget. De a tündérek maguk is erős és bátor harcosok. Gyors lovaikkal a csatatérre repülnének, és félelem nélkül előretörnek, mint a vezetők. Az utolsó kifejezetten említett tündérek között vannak a „*Suđenice*” nevű tündérek. Szó szerint a nevük „*a sors/ítélet hordozói/bírói*”-t jelenti. Ezek a tündérek az ember sorsát irányítják. A horvát mitológiában „*Suđenice*”-nak is nevezik: „*Rođenice*”, „*Orisnice*”, „*Rojenice*”, „*Rožanice*”, „*Sudbenice*”, „*Sudije*”, „*Usude*”, „*Sudnice*”. Ezek a tündérek leggyakrabban triásként, de hét tündérként is megjelennek. Általában idős nőkként jelennek meg, míg a tündéreket rendkívül fiatal gyönyörű lányokként ábrázolják. A hagyomány szerint három nappal a gyermek születése után meglátogatják a gyereket és megítélik a sorsát. Ezért sokszor mondják, hogy a nők félnek elaludni a szülés után, mert a „*suđenice*” fognak jönni és rossz sorsot ítélnék a gyerekének. Az első „*suđenica*” az élet (születés) fonalát szövi, a második az élettartamát, a harmadik pedig az életet megszakítja (Dragić, 2016: 225-226). A neveik: *Uris*, *Upis*, *Vusud* (első három), *Uresnica*, *Juresnica*, *Orisica*, *Orešnica*.

3.2. Tündértörténetek a horvát hagyományban

A tündérek folyamatosan megjelennek a horvát szájhagyományban és a századokon keresztül lassan bekerültek a hagyomány írott változataiba is. A horvát irodalomban három prózai szóbeli-irodalmi műfajt ismerünk, amelyekben a tündérek megjelennek.

Először találkozhatunk a „*predaje*” nevű műfajjal, amit párhuzamosan állíthatunk a magyar tündérmondákkal. A „*predaje*” a horvát folkór legélénkebb műfaja és a leghálásabb forrás a helytörténet számára. Ez egy hibrid műfaj, amely egy személy tapasztalatának és valami idegen, rendkívüli és szokatlan találkozás eredményeként merül fel, akár a természetfeletti, vagy távoli múltból beszélve (Lukec, 2019: 143). A „*predaje*” szerkezetileg és stilisztikailag egyszerű, általában egy epizódos történet, amely tematikusan beszél a természetfeletti lényekben való hitről, a történelmi visszaemlékezésekről, a jelenségek, dolgok, helyszínek eredetéről stb. (Mohorić, 2017: 11). A leggyakrabban tematikusan osztják fel a „*predaje*”-t és így a történeteket három kategóriába teszik: etiológiaiba (tematizálják a jelenségek és dolgok eredetét és nevüket), történelmibe (történelmi eseményt és / vagy személyeket tematizálnak) és démonológiai / mitikusokba (természetfölötti jelenségeket különböző formában tematizálják). Ezenkívül ezek a tematikus kategóriák nem zárják ki egymást, és néha nehéz pontosan megkülönböztetni, hogy az adott történet melyik csoporthoz tartozik (Lukec, 2019: 136). Az

utolsó megemlített kategóriában találkozhatunk a tündérekéről szóló történetekkel. A mitikus és démonológiai típusú „*predaje*”-t egy mitikus vagy démoni lénnel való találkozásként meséli el és gyakran „*memorati*”-nak hívják. A mesélők általában a saját emléküik alapján vagy a nemzedékek által átadott élmény alapján mesélnek a bizonyos találkozásokról. Itt a tündéreket erős és független, mindenekelőtt gyönyörű lényként ábrázolják. Általában a jó jellemű földi tündérekéről van szó, akik mindig akartak az embereknek valahogyan segíteni. Érdeemes megemlíteni egy Isztriából való „*predaje*”-típust, amelyikben sokszor a Pulában levő amfiteátrum építéséről van szó. Az emberek mindig mondták, hogy az amfiteátrumot kiváló tündérépítők éjszaka építették, de hanyagok voltak és a hajnal meglepte őket, ezért a rosszul kiszámított idejük miatt az Arena tető nélkül maradt (Mohorić, 2017: 11-12).

Másik folklórban levő műfaj a *horvát legenda*. Folklor műfajként a legenda prózában vagy versben levő történet, amelynek a történeti-életrajzi adatokról (vagy történelmi célú elemekkel) való témája fantasztikus (mesés, természetfölötti, kalandos) részletekbe fonódik. A legendákban általában a tündér sajátosságát hangsúlyozzák. Nagyon jól látható a különbség a tündér jó és gonosz jellege között. Például a gonosz jellemmel viselkedő tündérekéről szóló legendákkal az emberek figyelmeztettek másokat, hogyan kell helyesen viselkedni egy tündérrel való találkozáskor, mert ha felbosszantják vagy kihívják őket maguk ellen, a tündéreknek vissza kell adniuk valami rosszat (Mohorić, 2017: 15). Itt pedig érdemes megemlíteni egy legendát, ami arról szól, hogyan kezdték az emberek a szőlőt taposni. Úgy hiszik, hogy a tündérek a legeltetés közben kecskéket láttak, ahogyan ugráltak a szőlőn és itták a levét, utána ők is megkóstolták a levét, és tetszett nekik. Lábbal kezdték taposni a szőlőt, és itták a levét, és ettől az italtól énekeltek és vidámak voltak. Attól a naptól kezdve a szőlőt az emberek is lábbal tapossák (Galović, 2017: 10).

A „*predaje*” vagy „*memorati*” nevű történetekben és legendákban sok ismert tündérekhez kapcsolódó motívum található. Ezek a leggyakoribbak: a tündér haja belegabalyodik az ágakba, a hajában van a tündér ereje, a hősöket segítenek, a próbára tesznek, a tündérek körben táncolnak, és a ló sörényét kötik. A horvátok mitikus legendáiban általános az ágakba belegabalyodó tündérek motívuma. Leggyakrabban pásztor vagy pásztornő találja meg a tündért. Ha a tündért szabaddá tették úgy, hogy egyetlen hajszála se legyen levágva, a tündér megjutalmazza őket (Dragić, 2016: 230). Ezzel a motívummal összekapcsolódik a következő két másik motívum. Először említhetjük azt, amikor a tündérek próbára teszik az embereket, akik segítettek a bajban. A tündér jutalmat ad gyakran arany, erő vagy valamilyen hiba kijavítása formájában. Ha a segítő nem hajol meg a kísértés előtt és nem mesél a tündérrel való

találkozásról, és így elárulja, vagy nézi meg a jutalmát, mielőtt hazaér, a tündér továbbra is ajándékokat ad neki. De ha egy ember elárulja, az arany szénné válik, vagy a tündér valahogy bosszút áll és eltűnik az ember életéből. A másik motívum, ami tündér hajához kapcsolódik az, hogy úgy gondolták, hogy a tündérek hajában van erő és élet, így a hősök gyakran tudják, hogyan kell tündérhaját viselni a derekuk körül, ami erőssé és legyőzhetetlenné teszi őket. A tündérek segítettek a hősöknek, és csak éjszaka jöttek a falvakba. Úgy gondolják, hogy minden hajduknak saját tündére volt (Dragić, 2016: 231-232). Végül az utolsó két motívum a tündérek szórakozási formájáról szól. Mindenki tudja azt, hogy a tündérek imádnak táncolni és énekelni. Ezért sokszor meséltek arról, hogy egy mezőn vagy az erdőben egy kék-zöld félkört találtak a tündér paták nyomaival, vagy a gombák kinőttek egy körben (Dragić, 2016: 234). Ezek voltak a jelek, hogy a tündérek ott az éjszakan táncoltak. A tündérek általában egyedül járnak, de amikor körben táncolnak, tízen vannak és aki tánc közben látja őket, azt fává, sziklává változtathatják vagy erdőbe vihetik. A tündérekről szóló szlavón történetek szerint a gombák ott nőttek ki, ahol a tündérek egyszer táncoltak. Az ember lába nem léphet gombás tündérkörre, mert a tündérek azonnal gonosz dolgot okoznának annak az embernek. A tündérgombát népiesen „vilovnjača”-nak hívják, és Szlavónián kívül is úgy gondolják, hogy a tündérkörben nő. A tündérek legérdekesebb szórakozása a lovakhoz kapcsolódik. A tündérek imádtak lovagolni, és pontosan a legjobb lovakat választották a lovaglásra. A lovaglás közben vagy után a ló sörényét befonták. Ezeket a sörényeket nem volt szabad érinteni és kibontani, mert a tündérek megbüntetik őket:

„A tündérek imádtak lovagolni. Mindig a legjobb lovaik voltak. A tündér kiveszi a lovadat az istállóból és megy lovagolni. És visszahozza az istállóba. És amikor meglovagolja, megfonja a sörényét. És amikor ezt a sörényt beszövi, nem szabad hozzáérni. Soha nem szabad levágni, mert ez egy tündéri átok. Ha levágod, akkor a ló tud meghalni. És akkor már nincs szerencséje annak a háznak. Tehát ne érjen a tündér hajához.” (Dragić, 2016: 232)

A harmadik prózai folkórműfaj, amelyben találkozhatunk tündérekkel, a *horvát mese*. A definíció szerint a mese egy főleg gyermekeknek szánt történet, amely gyakran nem létező és képzeletbeli cselekedetekkel és olyan szereplőkkel foglalkozik, mint tündérek és manók, varázslók, törpék, boszorkányok és hasonlók. Egy mesében senki sem lepődik meg vagy ijed meg, ha valami természetfelettel találkozik, hanem ilyen elemek várhatók. A mesében gyakran előfordul, hogy minden elbeszélő hozzáadja a saját részletét, és így apránként más és más történet jelenik meg, bár könnyen megállapítható, hogy a kezdeti szűzsé azonos vagy nagyon hasonló a világ híres meséihez. A mesékben a tündért úgy kezelik, mint minden

hercegnőt vagy királynőt. Bár némi bajba kerül, mindig valaki megmenti és egy fiatal férfival vagy herceggel lovon elmegy és boldogan együtt élnek az életük végéig. Horvátországban Ivana Brlić-Mažuranić meséi a leghíresebbek, és ezekről lesz szó a dolgozat következő részében.

3.3. Mese és irodalom határán: tündérek Ivana Brlić-Mažuranić műveiben

A szóbeli és az írásbeli irodalom között többféle interferencia létezik. Vannak olyan írók, akik szóbeli irodalmi példákat írtak és beépítettek műveikbe, mások a szóbeli irodalomból ihletet kaptak és ezáltal maradandó művészi értékű alkotásokat készítettek, harmadik szóbeli irodalom mintájára írtak, negyedik pedig eredetileg szóbeli irodalmi példákat írtak le. Ivana Brlić-Mažuranić (1874-1938) egy olyan írónő, aki a szóbeli irodalomból és mitológiai forrásokból ihletet kapott és ezáltal a saját műveit készítette. Ivana Brlić-Mažuranić volt a horvát írónő, akit Horvátországban és a világon is elismernek, mint az egyik legfontosabb gyermekíró. Nagyon korán kezdett verseket, esszéket és naplókat írni, de első művei csak a 20. század elején jelentek meg. Munkásságát megkoronázó műve volt és maig is a leghíresebb, a „*Priče iz davnine*”⁶ című, 1916-ban megjelent novellagyűjtemény, amely a hétköznapi világ mitológiai bölcsességének motívumait tartalmazza és amelyet a szláv mitológia ihletett. Az első kiadásnak hat története volt (*Kako je Potjeh tražio istinu, Šuma Striborova, Regoč, Ribar Palunko i njegova žena, Sunce djever i Neva Nevičica, Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*), a második kiadáshoz pedig további kettő került hozzá (*Lutonjica Toporko i devet župančića, Jagor*) (Šprem, 2012: 4). A „*Priče iz davnine*” történeteknek kettős forrása, a folkórból és a mitológiából régóta ismert. Maga az írónő azt is magyarázta így, hogy „a történek a lényegükben, előadásukban annyira tiszták és teljesen az én (szerző) eredeti műveim” folytatva, hogy „a szláv mitológiából egyetlen jelenetet, cselekményt, fejlődést, tendenciát sem másoltak le”, de az író a meséiben alakította ezeket jeleneteket, cselekményeket, fejlődéseket és tendenciákat a motívumok szerint, amelyeket többek között a mitológia gyűjteményeinek és lexikonjainak olvasásával, valamint a folkór előadásainak meghallgatásával talált meg (Borošić, 2018: 4). Az írónő felvette a tündéreket a meséi szereplői közé és szépen leírta a tündér alakját is. Itt bemutatjuk a tündérek alakját az írónőnek négy meséjében: *Regoč*⁷, *Ribar Palunko i njegova žena* (Palunko halász és a felesége), *Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*

⁶ magyarul: „Rég múlt idők meséi”, Bodrits István által készített fordítás 1965-ben

⁷ kitalált óriás neve

(Jaglenac fivér és Rutvica nővér) és *Sunce djever i Neva Nevičica* (Nap koszorúlánny és Neva Nevičica).

A „*Regoč*” című mesében találkozhatunk a jó jellemű tündérekkel. A legkisebb és legjelentősebb tündér neve Kosjenka és őt a légitündérek közé soroljuk, mert az író így írta le: „És volt egy kis tündér a tündérek között, Kosjenka néven, aki ezen az éjszakán először jött le a földre a felhőkből.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 25). Persze Kosjenkának arany haja volt, ő egy nagyon szép, törekény, delejes kislány, aki viselt gyönyörű ruhákat, amelyek fényesek és puhák mint a reggeli fény. Kosjenkának volt tündéri fátyola is, ami nélkül nem tud repülni. A mesében Kosjenka, mint egy jó tündér, feláldozza a saját tündérfátyolát, hogy megmentse a gyerekeket. Az író nem említette meg azt, hogy a tündérnek van valamilyen forma állati lábuk, de megemlítette egy nagyon érdekes motívumot. A légi tündérek az író szerint imádtak lovakat és lovaglást. „Egy szép éjszakán a lovasok a réteken öröködtek a lovak felett. Őrjöttek, őrjöttek, és végül elaludtak. Amikor elaludtak, a tündérek lerepöltek a felhőkből, hogy a tündérszokás szerint kicsit játszanak a lovakkal. Mindegyik tündér megfogott egy lovat, ráült, arany hajával felkorbácsolta és körbehajtotta a harmatos füvön.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 25)

A „*Ribar Palunko i njegova žena*” című mesében az író leírta olyan tündérfajtát, akik nem feltétlenül olyan jók, mint Kosjenka. Először Palunko hitte, hogy a felesége egy tündér és hogy ő fel fogja fedezni a rejtett aranyat: „Ez egy tündér-nő, ő megmutatja nekem az utat a sárkány kincséhez vagy a királyi kertbe. Csak türelmesnek kell lennem, nem pedig idegesíteni őt.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 16) Ebben a mesében két-fajta tündér lakik a tengerben. Palunko halász minden nap megy halászni és egyszer találkozott tündérekkel: „A malomkerékhez ment, és a kerék körül Tengeri szüzek pusztító játékokat játszanak. Merülnek a hullámok alá, üldözik egymást a tengerben, hajukat szétbontották a hullámok, ezüst uszonyaik villognak, rózsás ajkaik pedig nevetnek. Ráülnek a kerékre és a tenger habossá válik a malomkerék körül.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 17) Ezek voltak a „*Morske Djevice*” nevű tündérek, vagy így mondhatjuk „tengeri lányocskák” vagy „szüzek”, amik félig halak, félig lányok voltak. A másik tündérfajta, amiről itt olvashatunk a „*vile podmorkinje*” nevű tündérek, akik annak a hirtelen tengerkirálynak a szolgálatában voltak és laktak a pazar udvarokban a tenger fenekén (Brkić Vučina, 2015. 8). Az író még egy részletet adott a mesében és az, hogy ezek a tündérek félnek a szárazföldtől (Borošić, 2018: 20). De sajnos ebben a mesében nem látható, hogy a tündérek csak jók vagy csak gonoszok, hanem úgy viselkednek, ahogy bánnak velük.

A „*Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica*” című mesében találkozhatunk teljesen gonosz jellemű tündérekkel. Ebben a mesében „*Zatočnice*”-nek hívják és ők laknak egy hegy csúcsán és szolgálnak a Tűz sárkány udvaron, mint az író is leírta: „Tehát látott Rutvica: egy sziklán találkozott hét Zatočnica tündér, aki a Kitež-hegyi udvaron a Tűz Sárkánynak udvarolt. Zatočnice-nek hívják őket, mert összeesküdtek, hogy a tündér törzs utolsó tagjaként bosszút állnak az emberi fajon.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 44) A „*Zatočnice*” tündérek gonosz erőket képviselnek, kapzsiak, kegyetlenek és ötletesek, amikor arra gondolnak, hogyan lehet megölni egy kisgyermeket, pl. Jaglenacot, mint kollektívát képviselik a világ legsúlyosabb gonoszságát. Egyedül nem képviseltetik magukat a mesében, nincs saját nevük, közösen állapodnak meg abban, hogyan ártsanak a gyermeknek, és az egyik tündér lépéseket tesz a megállapodásnak megfelelően (Borošić, 2018: 24). Nekik fekete szárnyuk volt és a nagy vihart is okozhatják. Itt látható, hogy a tündéreket egyenlővé teszik a démonológiai lényekkel, leginkább a folklor történetekből és a horvátok hagyományaiból származó boszorkányokhoz hasonlítanak, és elveszítik pozitív tulajdonságaikat. Ezek a gonosz tündérek félték mindentől, ami az egyházhoz és valláshoz kapcsolódik, például templomi harang hangjától, kereszttől, gyertyáktól és azzal kapcsolatos nappali fénytől is. Pontosan a tündérek negatív, démonológiai lényekként való ábrázolása a kereszténység szemszögéből fakad, amely szintén negatív tulajdonságokat adott a tündéreknek, valamint minden más, „nem isteni” lénynek (Brkić Vučina, 2015: 9-10).

Az utolsóként megemlített, a „*Sunce djever i Neva Nevičica*” című mesében találkozhatunk még egy tündér sajátosságával. Ebben a mesében a tündérek meg tudják határozni a sorsot. Pontosan ebben a mesében Neva lánynak, amikor született, határozták meg a sorsát: „A molnárnak volt egy lánya, egy gyönyörű lánya, és Neva Nevičicának hívták. Amint megszületett, a tündérek megfürdették a mozgó malomkerékből vett vízben, és minden gonosz eltávolodott tőle, mint a malomtól a víz. És a tündérek azt is mondták neki, hogy esküvőjén a Nap lesz a koszorúslánya/sogóra; innen, ő lesz Nap menyasszonya. Ezért hívták: Neva Nevičica, és gyönyörű volt, és mindig mosolygott, mint egy fényes nap.” (Brlić-Mažuranić, é.n.: 80-81) Ezek a tündérek könnyen összekapcsolódnak a „*Suđenice*” nevű tündérekkel, bár itt nem így nevezik őket.

3.3.1. Ivana Brlić-Mažuranić ihletforrása és befogadása

Már említettük, hogy Ivana Brlić-Mažuranić volt olyan író, aki a szóbeli irodalomból és mitológiai forrásokból ihletet kapott, de nem részleteztük, hogy az író mely forrásokat használta fel az alkotás során. Az író elsődleges célja az volt, hogy újra életre keltse a szláv mitológiát, vagy a vagyoniának legalább egy kis részét. Ahogy ő maga írta a jegyzeteiben, hogy

a szláv mitológia „egy kicsit inkoherens spekuláció gyűjteménye, egy rommező, amelyből csak a nevek emelkednek ki, mint az oszlopok” (Brlić-Mažuranić, 2013: 127–143). Az olvasott szövegek, a szláv mitológiából származó mítoszok és legendák részleges feljegyzései alapján, a kulturális környezet és a kortársai szájhagyományainak befolyása alatt az író sikeresen beépítette a saját műveibe a népe és annak a korszaknak különféle motívumait, irányzatait. A legkiemelkedőbb motívumok közül kiemelhetjük azokat, amelyeket A. N. Afanasjev (1865, 1868, 1869), A. Tkany (1827), M. Kračmanov Valjevac, Ivan Kukuljević Sakcinski és P. J. Šafarik műveiből, valamint Varasd és Ogulin szájhagyományból, Vladimir Mažuranić szótárából is vettek át (Kos-Lajtman i Horvat, 2011: 88). Az említett írók (A. N. Afanasjev (1865, 1868, 1869), A. Tkany (1827)) műveiben tündérek, boszorkányok, óriások motívumait, tájleírásokat, és horvát írókra (M. Kračmanov Valjevac, Ivan Kukuljević Sakcinski) való utalásokat talált. Az író jegyzeteiből az is kiderül, hogy olvasott P. J. Šafarik műveit is, amelyben az ókori szlávok múltjáról és hiedelmeiről olvasott. Figyelembe véve, hogy Ivana Brlić-Mažuranić Ogulinban nőtt fel, és sok időt töltött Varasd környékén (az anyja birtokán), láthatjuk, hogy az író hogyan kötődik azokhoz a vidékekhez, amelyeket valamilyen módon be is épített műveibe. Számos szerző és kutató elemezte Brlić-Mažuranić műveit, és vont összefüggéseket Ogulin és Varasd tájaival, mint például hogyan kihasználta a Klek-hegy és a Dobra folyó motívumát, illetve a vidék szájhagyományaival, például boszorkányokról, óriásokról és tündérekéről szóló történetekkel. A „tündér” motívum Kukuljević Sakcinski és Valjevac munkáihoz is kapcsolódik. Mint említettük, Kukuljević Sakcinski felajánlotta a villák lakóhely szerinti felosztását, Valjevac pedig a Varasd-vidéki tündér motívumát is leírta (Kos-Lajtman i Horvat, 2011: 93-94). Gyakran elfelejtik kiemelni, hogy Vladimir Mažuranić milyen hatással volt lányára, Ivanára. A legfontosabb tényként kiemelnénk Ivana írói törekvései iránti nagy támogatását. Brlić-Mažuranić egy tolmácsot mellékel a „*Priče iz davnine*” című művének végére, amelyben megvilágította a történeteinek néhány szereplőjét. Néhány szereplőjének leírása (például Regoč) megegyezik Vladimir Mažuranić Szótárában⁸ levő leírással. A leírások egybeesése azzal magyarázható, hogy Brlić-Mažuranić is részt vett apja Szótárának megalkotásában (Borošić, 2018: 24-28).

Máig számos világnyelvre lefordították műveit, és a világ egyik legjelentősebb gyermekirodalmi női írója. Az, hogy néhány műve befejezetlen maradt, sok szerzőt nem akadályozott meg abban, hogy tanulmányozza és lefordítsa az író naplóját és írásait. Néhány író folytatta munkáját, és megadta a saját változatát egyes műveinek folytatásairól vagy

⁸ „*Prinosi za hrvatski pravopovjestni rječnik*” című műve

befejezéseiről. Bár manapság nem lanyhul az érdeklődés Ivana Brlić-Mažuranić munkássága iránt, és egyre több szerző dönti el, hogy az ő műveiben levő motívumait és más szerzőkkel való kapcsolatait kutassa, a munkája kezdetén ez nem így volt. Pályája kezdetén ő maga is ellenállt az írásvágynak, mert úgy gondolta, hogy ez nem illik egy korabeli nőhöz. De gyermekei érdekes történetek iránti érdeklődésétől felbuzdulva, kötelességének kezdett az írást tekinteni. Brlić-Mažuranić volt az első szerzőnő, aki a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tudósítója lett, amely akkoriban egy tekintélyes tudományos kör volt, amely kizárólag férfiakból állt. Miután látták a műveinek népszerűségét és pozitív hatását a korszak irodalmára, Nobel-díjra is jelölték. A kommunizmus idején azonban irodalmi értékét politikai álláspontja és a szovjet rend elítélése miatt elhanyagolták. A politikai nézetei miatti rövid rendszerbojkott után a szerző művei visszakerültek az iskolai olvasmányok közé, és ma már a „horvát Andersen”-nek tartják a világban (Borošić, 2018: 51-55).

4. Tündérek a magyar néphagyományban

A *Magyar Néprajz Lexikon*ban a népi hitről az van írva: „*Népi hitvilág* – a magyar parasztság hagyományos tudásanyagának (hiedelemként) minősíthető része. Mint ilyen nem külön „babonás” világképként és gyakorlatként, hanem a köznapi tudattal, ill. a „népi tudással” (természetismeret) és a vallásos világképpel és gyakorlattal (népi vallásosság) szoros összefüggésben működött.“ Azaz a népi hitvilág magában foglalja az ember életének minden részét (a környezete, a hagyományos elképzelései, minden tevékenysége a születéstől haláláig, stb.). Ezért a néphit általában ezeket a kifejezésre való hagyományos formákat használja: egyszerű közlés, élményelbeszélő memorat, (hiedelem)monda (Ortutay, (főszerk.)1977-1982: – népi hitvilág). A népi hitvilágban találkozhatunk a különböző természetfeletti erővel rendelkező lényekkel, mint például táltosokkal, boszorkányokkal, tündérekkel, stb. Mind ezek a lények a saját helyet és magyarázatot nyertek az egyes népek népi hitvilágában. A magyar népi hitvilágban főleg mondákban található adat képviseli a tündért. Az adatok többsége régi és nehezen értelmezhető, de az adatok jó részét helyi mondák őriztek meg (Ortutay, (főszerk.) 1977-1982 – tündér). Erról a későbbi fejezetben lesz szó. „A magyar néphit tündéreit a Dél-Alföldön, Dunántúlon, Erdély, Moldva, Bukovina területén, valamint a Felföld sok helyén ismerték. A beléjük vetett hit különösen a déli és keleti területeken volt igen intenzív, mint ezt az emberek közti megjelenésükről, a velük való találkozásokról, csábításaikról feljegyzett élménytörténetek nagy száma is bizonyítja.“ (Dömötör, (szerk.) 1990 – tündér, szépasszony) Ezenkívül a Balaton parton, Székelyföldön, Csallóközben, Kalotaszegen is találhatók a tündérekéről szóló helyi hagyományok. Ezek fölötti megemlített helyeket hívhatjuk a „*tündérek birodalmának*”. Csallóközben az emberek azt mondják, hogy „a népi hiedelemvilág a környezettel való harmóniában alakult ki“, mert régén a hétköznapi emberek a rendkívüli élmények után magyarázatot kerestek a természetben. Azt is mesélik, hogy ott sok csodálatos történet maradt fenn, melyek a tündérekéről szól. „A néphit tőlük származtatta a Duna aranyát is: ha a tündérek fészülködtek, a fésűbe ragadt arany hajsálakat és aranyport a folyóba szórták“. Azért ma Csallóköz az Aranykertnek is nevezik (Nagy; 2015). Ipolyi Arnold, az 1800-as évek közepén kiadott „*Magyar Mithologia*“ című művében így írt a Csallóközről:

„A Csallóköz tája a régi időkben olyan csodaszép volt, hogy Aranykertnek nevezték. A Duna megszámlálhatatlan szigeteit tündérek lakták, kiknek királynéjuk: Tündér Ilona, hófehér hattyú képében úszkált a Dunán, hogy megtalálja szíve párját, Árgyilust, a csodaszép királyfit. A tündérek palotáiban földi halandók által sohasem látott fény, pompa uralkodott. Aranytól-

gyémánttól ragyogott minden. Kertjeikben aranyalmák csüngtek az ágakon. A fűszálakon harmat helyett gyémántcseppek csillogtak. Asztalaik roskadoztak a világ minden tájáról hozott ingyencfalatoktól, és alkonyattói hajnali kakasszóig minden éjszakán messzire hangzó zene verte föl a tájék csendjét.

Hogy mikor hagyták el a tündérek a Csallóközt, nem tudja senki, de emlékük él a magyar nép meséiben. Élt abban a tömérdek árvalányhajban is, amely valósággal ellepte a fenyéres helyeket, mert a rege szerint nem egyebek azok, mint az egykor itt élt tündérek aranyszőke hajszálai, és hajdani itt lakásuk bizonyítékai azok az aranyporok is, amelyeket nemzedékek mostak ki a Dunából. Az arany szemcsék egykor a tündérek ruháiból hullottak a vizekbe..” (Zsigmond T.-Lubomír N. (szerk.) 2002. – Ipolyi Arnold, 1854).

És így írt Ipolyi Arnold Erdélyről:

„Ez emlékek tanúsítják, hogy Erdély és hétvéra, a héterdő, nem ok nélkül tartatott a tündérek regés honának, rá a tündérek honát jelölő hetes szám utalt már, vagy hogy e számok értelme ránézve ily mythosi alapból alkalmaztatott, mint a hol bizonyára az egész magyar földön legrégebb, és legeredetibb ősvallási pogány cultus létezett, ha felvesszük hogy az attilai székhely maradványok által ez az újabb bejövetig élénken és szakadatlanul gyakoroltatott, mint pedig a Magyarországon megerősült kereszténység idejében, amannak Pogány váraiban még sokáig dívott a papi jósnői szertartások, és az őshit emléke sokáig fentartatá az általunk képviselt tündéri képzetek emlékét is, minélfogva természetes, hogy a tündér emlékek még élénkebben fenmaradtak e helyekhez tapadva, a minthogy már általában is a legbecesebb néhány mythosi emlékünkné.”⁹

A magyar nyelvben a „tündér” szóra az első adata a 15. századi Münchener kódexből ismert: „És ők [a tanítványok], hogy láták őt [Jézust] a tengeren járatta [járni], alajték [vélték, gondolták] őtet tündérletnek és üvöltének.” és akkor a szót negatív jelentésében használták mint: „szörny, csodalény; varázsló; szemfényvesztő”; „az, aki kénye-kedve szerint különféle alakot tud öltetni”¹⁰. De a magyar hagyományban a népi hitvilágra a legnagyobb hatással kétségtelenül a balkáni népek tündérkultusza volt. „A magyar tündérhiedelmek déli és keleti kapcsolataira – lényegében délszláv és román eredetűre – minden, őket vizsgáló kutató

⁹ a részletes leírást ezen a linken találja:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_t%C3%BCnd%C3%A9rmitol%C3%B3gia (Wikipédia – magyar tündérmitológia)

¹⁰ a részletes leírást ezen a linken találja: <https://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCnd%C3%A9r> (Wikipédia – tündér)

felfigyelt.“ (Dömötör, (szerk.) 1990 – tündér, szépasszony) Más források szerint a tündérek általában a népmesében levő szereplők. „A népmese a szóbeli elbeszélő költészet legnagyobb műfajcsoportjainak egyike. Magában foglal sokfajta mesét és egyik közöttük a tündérmese.“ A tündérmese a valódi népmeséknek az a csoportja, amelyben tündérek, tündérkirálynő, Tündérország szerepel. Tágabb értelemben így nevezik mindazokat a meséket, amelyek természetfeletti vagy emberfeletti tulajdonságokkal rendelkező hősökről vagy a természetfeletti, mitikus jellegű hősi cselekedetéről szólnak (Ortutay, (főszerk.) 1977-1982 – tündérmese). Azt is állítják, hogy a magyar tündérmesékre jellemző, hogy „a tündérek általában nem változtatják szerepeiket egy mesén belül.“ (Boldizsár, 2008: 173) A magyar tündérmesék (a novellamesék és a tréfásmesék is) egy része reneszánsz formájú, valószínűleg olasz közvetítéssel jutott magyar szájhagyományba (Ortutay, (főszerk.) 1977-1982 – népmese). A következő fejezetben meglátjuk, hogyan alakult ki a magyar tündér alakja a különböző eredete szerint.

4.1. A tündér alakja és leírása

A magyar tündérek eredete valószínűleg más népekhez kapcsolódik. A tündérek mint a természeti lények/szellemek eredetének egyik szála a hallotkultuszban keresendő. A környező országokból való népek vándorlása során ez a kultusz átkerült a magyar szájhagyományba és itt kialakult a saját alakja. Mint már megemlítettünk „a tündér eredeti tündérsajátságokat találjuk meg régiesebb állapotukban a Balkán-félsziget délszláv, román, albán, görög tündéreinél; töredékesebben a magyarsággal szomszédos nyugati és keleti szláv népek hiedelmeiben is“ (Dömötör, (szerk.) 1990 – tündér, szépasszony): A sok forrás miatt a különböző lények és a sajátosságaik sokszor össze is keveredtek. Ma látható az, hogy a tündérek és a más különböző őrzőszellemek/istenségek az összekeveredés során kontamináció miatt mutatják az elfunkciótlanosodást és néhány közülük most a kihalási stádiumban vannak. Nemcsak a tündérek és a más típusú őrzőszellemek, istenségek alakja mutat rá erre a problémára, hanem a tündérek beavatottjaik, pártfogoltjaik alakja is erősen kontaminálódik egymással. Azért ma szükségünk van arra, hogy ezeket a kapcsolatokat, kontaminációkat és párhuzamokat röviden regisztráljuk (Pócs, 1986: 209) és meg kell kísérelnünk meghatározni, sőt világosabban kitisztítani azt, hogy „ki kihez tartozik“, „a tündérekkel eredendően vagy másodlagos kontaminációk eredményeképpen rokon-e, a téli, sötét időszakokban az embereket látogató démonok vagy boszorkányok“ (Pócs, 1986: 195). A „tündér” fogalom elterjedt az egész magyar nyelvterületen, de főleg Erdélyben, Moldvában, Bukovinában, a „szépasszony” neve mellett, gyakrabban található mint máshol. Az északon és az északkeleten élő emberek

gyakran használhatják a „*kisasszony*”, „*fehér asszony*” vagy „*cifra asszony*” kifejezést is (Pócs, 1986: 179). „A magyar tündérek egyik, leggyakrabban „*szépasszony*nak” nevezett, típusa szoros kapcsolatban van a Balkán tündérvilágával, fő vonásaiban onnan ered” (Pócs, 2005: 289). Az észak-magyarországi területen a tündéreket „*menyecské*”-nek hívják és ezzel rámutatnak a szlovák rokonságra. Itt szépen látható, hogy a szlovák rokonság a balkáni tündérhiedelmek nyugati és keleti szlávokkal együtt rámutat a közös sajátosságaikra, és így egy közös „szláv rétegnek” körébe kapcsolódik (Pócs, 1986: 179). Visszatérve a „*szépasszonyokra*”, a magyar nyelvterületen különböző közlések és mondák mutatják be a tündérvilágot és a tündér alakját: „Szépasszonyok olyan tündérek, akik éjfélről kasszóiig járnak a levegőben, énekelnek, néha láthatók is”. Ezekben a mondákban levő tündérek úgy mutatják be, mint szép lányokat, akik a patakokban fürdenek és fésülik az aranyhajukat, vagy szállnak az erdő felett miközben a „*lila, lulu, i, i*” hangokat adják ki, vagy a réten a holdfényben körtáncot táncolnak. Zentai Tünde szerint „ezek fiatal, hosszú hajú, sokszor fehér ruhás, csábító szépségű nők, akik általában csoportosan jelennek meg. Csapataik táncolnak, énekelnek, fürdenek; zeneszóval repülnek, olykor hintón, kocsin vagy lepedőn szállnak a levegőben, táncmultságokat, „ebédeket” tartanak. A férfiakat elcsábítják, elragadják, másokkal utat tévesztetnek, „elvezetik” őket. Sok monda szól az elragadott muzsikuszokról: az elvitt furulyás, dudás zenekíséretet szolgáltat a fáról fára vagy a szélben táncoló tündércsapatoknak.” (Dömötör, (szerk.) 1990 – tündér, szépasszony). Egy moldvai adat szerint a „*szépasszonyok*” a falut betegség hozó démonoktól óvják, ha valamelyik bejön a faluba, a „*szépasszonyok*” összegyűlnek és elhajtják őket. A magyar „*szépasszony*-hiedelmekből” való legrégebbi változatai mondják azt, hogy a tündérek, akik a keresztúton ebédelnek, nem szabad megzavar, mert meg fogják bünteni. Általában az emberek, ha egy lény a tündéri attribútumokkal rendelkezik, egyszerűen „*boszorkánynak*” nevezik és így írják le: „egyes napokon összegyűlekeznek, s ilyenkor dal és zene mellett nagyot mulatnak... A levegőben utaznak, duda-, hegedű- s cimbalomszó mellett...”. Ez követően az „igazi” boszorkány akkor keletkezik a tündérből, mert/és/akkor „szép külsejű alakváltozata az emberboszorkány mágikus alakváltoztatási képességének bizonyítéka van” (Pócs, 1986: 212-213). „De a „*szépasszony*” a tündérek boszorkányosodási folyamatában általában közbeeső fázisnak tekinthető.” Nem véletlen, hogy a kutatók a „*szépasszony*” elnevezést a „*boszorkány*” eufemisztikus nevének tartották, mert ez a rosszindulat-tündér lényegében (amikor emberekkel kerül kapcsolatba) nem különbözik a boszorkánytól. Akkor neki se olyan egyoldalúan jó a viselkedése mint egyes források szerint. „Betegségeket hoznak az emberekre, a csecsemőket „kicserélik”, a lovakat elviszik az istállóból éjszakai mulatságaikhoz.” Más néven „*károkozó*” tündéreknek is hívják,

mert a magyar „szépasszony“ kártételésre is képes. „A magyar „*boszorkány*” démonikus oldala rendkívül gazdag, változtató, és nyilvánvalóan sokféle mitikus lény vonásait olvasztotta magába, többiek között az alább tárgyalt tündérek egyes tulajdonságait is,“ sőt a „*károkozó*” lények csak hozzájárultak a boszorkánynak démonikus vonásaihoz. Ahogy a Nyugat-Balkánon, a magyar területen is boszorkányosították a tündérvilágot, amikor bevitték a köztudatba a boszorkányüldözést és az ördögi boszorkányszombat eszméit (Pócs, 2005: 293). Ebből is következik az, hogy a tündérnek „jó” oldalai (a közösségre óvó, termékenységbiztosító szerepe) eltűntek vagy elvesztették a funkciójukat, míg a „rossz” oldalai eredeti funkciója (károkat, betegségeket okozó) tovább él a tündérek elboszorkányosodott alakjában és persze aktuális is marad, sőt az eredeti hatáskörén túl terjedt, univerzálódott (Pócs, 1986: 205). A szakirodalomból az is kiderül, hogy az emberek igazán nem tudják megkülönböztetni a „szépasszony“, a „boszorkány“ és a „tündér“ alakját. „A tündérek és a boszorkányok határainak elmosódása a mesékben még akkor is okoz némi zavart, ha a népmesék tündérei nem azonosak a néphit tündéreivel.” Valószínűleg a mesékből való tündérek nem ugyanolyanok mint amilyenek a régi időkben röpködtek az emberek között. Pócs Éva próbálta magyarázni ezt a tündér-boszorkány kapcsolatot és a mesékbe való beolvadást úgy, hogy „a tündéreket a boszorkány őseinek tartja“ (Boldizsár, 2008: 171). Ipolyi Arnold tartja a tündéreket „az emberiség és a föld jóltévő anyáinak”, és „kik a halandókat kegyelve, látogatva, boldogító munkával, foglalkozással és művészettel megáldják; majd mint a szellemek, az emberiséggel elvegyülve, vagy végzetnőkként végzetük intézik, jóslatukkal előjelentik, meghatározzák, a csaták kimenetelét eldöntik; míg másfelől ismét csupán helyi nimfák, víz-, hegy-, erdő-, barlang-, házi és kincs-, ör- és védszellemekként jelentkeznek...” Utána a „Kampó táltos” című meséjében kitalálja a tündéreknek új neveket, például: „Büvellő Tündérke bűvös-bájos kenőcsöt ad a hősnek, amellyel alakját változtathatja, Gillike Tündér a madarak szavát érteti meg vele, Szemőke Tündér olyan tükörrel ajándékozza meg, amellyel hét mérföldre elláthat, ha belenéz, Fűvellő olyan füvet ad neki, amely a füveket szólaltatja meg, Szüdelő oly tulajdonságot, hogy kiismerhesse az emberek szívét, Illangó pedig olyan varázstüszőt, amellyel egyszerre hét mérföldet ugorhat.” (Boldizsár, 2008: 173). Persze, oszthatjuk fel a tündéreket az élőhelyük szerint, de sajnos ez nem lett volna olyan pontos felosztás mert a különböző területeken néhány név utal csak egy tündérre. Ezért az emberek leggyakrabban csak a nevük szerint ismerik fel a különböző tündéreket. A már megemített nevek („tündér“, „boszorkány“, „szépasszony“, „kisasszony“, stb) általában jelenkeznek a mesékben, de a mondákban léteznek még: „vadleány“, „vízilány“, „hableány“, „széplány“, „erdői/hegyi leány“, stb. Ezekkel a tündérekkel nem lehet mindig találkozni, mert határozott időben jelennek meg. Mondható az, hogy a jó

tündérek megjelennek a tavaszi időben, de a gonoszok jelennek meg a téli napfordulókor. Még létezik a délben (*tündérek*) vagy az éjfelkor (*szépasszonyok*, *boszorkányok*) való megjelenésük. Gyakran kapcsolódnak bizonyos ünnepekhez, mint Pünkösdhöz vagy Szent György napjához, és ezeket a hagyományos „*tündéridejük*”-nek hívják. Fontos említeni, hogy minden tündér között a legszebb a Tündér Ilona, vagy néha Szép Ilona. „Zina Magdalina-t és a rá vonatkozó hiedelem-adatok Ileana Consizeana-val („Tündér Ilona”), valamint a „hajnalok tündérével” együtt a „sinziene” nevű jó tündérekkel helyezik egy sorba, akik egy évben egyszer, a nyári napfordulókor (Drágáica-napon) jelennek meg az emberek között. Ezek közül a különböző néven nevezett rokon lények közül Ileana Consizeana-nak tulajdonítják, hogy éjjel fölkel és hozza („csinálj”) a nappalt, továbbá nap-szemei vannak, ezen kívül ő a szép és jól tejlő tehének úrnője” (Pócs, 1986: 208). A Tündérországgal vagy „tündérmennyországgal” kapcsolatosak a különleges, kíváló egyének. „Az idő- és helydichotómiával szorosan összefügg az emberi világ és az ettől szigorú határokkal elválasztott tündérvilág dualizmusa” (Pócs, 1986: 192). A tündérek élnek az emberi világot körülvevő „túlvilágban” és a természetben egy-egy rájuk jellemző helyen, mint „halottak/istenségek távoli hegyeken vagy ott épült palotáikban, kastélyaikban.” Azt jelenti, hogy a tündérek választanak mikor és hol pontosan fognak megjelenni. Ehhez is kapcsolódik a túlvilágot szimbolizáló tündér-helyek, mint a rét, a mező, az erdő határon, a keresztutakon, a hegy csúcsán, a ház tetején, a tavakon, a hidakon, a gödrökben, stb. „A tündérhelyek szimbolikus létrehozása egyenértékű a tündérek „helyeire” jutással: a maguk köré rajzolt körben állva már „odatartozó”, „beavatottak”, kapcsolatot tudnak velük tartant.” Ha a tündérek választanak valakit, hogy velük kapcsolatba kerülhet, gyakran a nép hitében azt jelenti, hogy ennek ez egyénnek van az emberi szemmel láthatatlan tehetsége. „Legelőször a kapcsolatok egy olyan fajtájáról kell beszélni, amely nem csak egyes mediátor-típusokra és nemcsak az ember-tündér viszonylatokra jellemző, hanem ezeknél általánosabb és archaikusabb forma: ez pedig az élők halottak általi „elragadása”.“ Gyakran a „túlvilágra” vagy a mesékben levő „tündérországba” jutást kíséri a zene és tánc. „Ez a tündérek halotti aspektusa révén az ember-tündér kapcsolatoknak is, a tündérvarázslók tudatos mediátori működésének is sajátja.” A mondai megfogalmazásokból is világosan látható, hogy valaki az álomban/extázisban megélt túlvilági lélekutazását (Pócs, 1986: 217-225). Az archaikus természetfeletti kommunikáció során „az ember bizonyos mértékig szellemlénnyé válik: ha a másvilág képviselői elragadják, ideiglenesen ő is „oda” tartozik, „meghal”, tündérré válik” (Pócs, 2005: 293). Ilyen emberi tapasztalat után, az embert varázslónak tartják. Ennek az embernek van gyakori kapcsolata a tündérekkel és tőlük megkaphat különböző tudományt is. A népben ezek az emberek népszerűk voltak, mert tudtak gyógyítani, jósolni és sok mást. A

magyar népnél ez a jelenség valószínűleg kapcsolódik a táltoshiedelemhez, mint egy különleges egyénhez. „A jelenkori magyar néphitből nem ismerünk működő *tündérvárázslóra* utaló nyomokat.“ De a *tündérvárázslóról* pedig „a balkáni gyógyítók közeli rokonának minősíthetünk egy 1720-as egri boszorkányperben vádolt asszonyt. A vádlott vallomásában tudományszerző túlvilági beavatását mondja el. E „kilenc napra elragadtatott” személyt az eddigi kutatás a révülés ténye miatt egy táltosnak tekintette.“ A jegyzetben észrevehető, hogy az asszony túlvilági utazásában sajnos hiányzik a magyar táltosra jellemző motívum: „az állatalakban való viaskodás; ehelyett a tündérvárázslók gyönyörűséggel teljes mennyországához hasonló „túlvilágra” ragadtatik el, ott vendégeskedik, és Istentől a gyógyítás tudományát kapja.“ (Pócs, 1986: 225).

4.2. Tündérmondák a magyar hagyományban

A tündérek, mint már leírtunk, a magyar hagyományban kedvelt, de gyakran a boszorkányokkal összekevert természetfeletti lények. Mint a gyakori szereplő a magyar néphitben, az ő mesebeli vagy mondabeli alakja különbözik a „valóditól”. Ebben a fejezetben ismerkedhetünk a magyar *tündér-mondával* és *tündér-mesével*.

Már mondtuk, hogy „a népmese a szóbeli elbeszélő költészet legnagyobb műfajcsoportjainak egyike.” A tündérmesén kívül a mondákban is megjelenhetnek a tündérek. A természetfeletti lényekről, amelyekben hisz a közönség, általában a *hiedelemmonda* szól. A hiedelemmondák általánosabb szinten közlik a rájuk vonatkozó hagyományos ismeretanyagot, tudósítanak tevékenységükről, az emberi világgal való összeütközéseikről, kapcsolataikról. A hiedelemmondának nincs kimutatható szerkezete (Paládi-Kovács, 1988 – hiedelemmonda). A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban a helyi mondáról így van írva: „A helyi monda egy kisebb körzetben, tájegységen belül ismert monda. [...] Témája szerint egyaránt lehet: történeti (eredetmagyarázó monda, hiedelemmonda vagy kincsmonda) és az elnevezése csupán lokális elterjedésére utal.” A helyi mondának sok más alcsoportja van, de a helyi mondáról beszélhetünk akkor is, ha egy különleges helyi esemény folklorizálódik (Ortutay, (főszerk.) 1977-1982 – helyi monda). „A monda az európai és a magyar népköltészet egyik prózai elbeszélő műfaja, amely mintájára irodalmi mondákat is írtak. A nép történelmi-földrajzi ismereteit, természeti tudását, világképét, hiedelmeit költőileg megformált epikus történetekbe foglalja. A monda és mese közötti különbség az, hogy a mondák általában rövidebbek a meséknél, mondák előadásuk tárgyilagosabb, az emberábrázolásuk valószerűbb, világképük tragikusabb.” A nép költészetnek tartja a mesét (*fabula incredibilis*), pedig a mondát igaznak (*fabula credibilis*). A mese elsősorban szórakoztatni akarja az embert, a monda tanítja az

embereket, tanácsot ad (Ortutay, (főszerk.) 1977-1982 – monda). A mesének léteznek a formulái és különböztethetjük a kezdő és záró formulákat. A mondát egy beszélő határozza meg és leggyakrabban a saját élmények alapján vagy a nemzedékről nemzedekre öröklődött történetről beszél.

A tündérek is különböznek a mondákban és mesékben. A mondákban levő tündéreket képzelhetjük a valódi helyeken, helyzetekben miközben táncolnak, énekelnek, átváltozhatnak. A tündérek megjelenésének nyomai a népekben bőven ismertek, de a tündérekkel való legszorosabb kapcsolatot pontosan a faluban élő emberek tartották. Ezek az emberek ismerik a tündéri jeleket, ők tudják hogyan kell viselkedni a tündér közelében és bár mindig akarnak egy tündért látni, nagyon ritkán történik a találkozásuk. Pócs Éva azt mondta, hogy „a mondák legelterjedtebbjei véletlenül észrevett, meghallott, kilesett, hegyről-hegyre, völgyről-völgyre vonuló-táncoló vagy „lakomázó“ tündérekről szólnak, akik az „idő ” lejártakor, kakasszóra, a keresztjelére vagy egyéb preventív intézkedések hatására tűnnek el“ (Pócs, 1986: 193). A mondákban tudunk pontosan hol, mikor, kivel és milyen volt az élmény a természetfeletti lényekkel. Például ez látható ebben a kalotaszegi mondában: „Mikor a Várhegyen a tündérek... Hallottam, hogy itt van egy nagy hegy, úgy híják, hogy Várhegy. Osztan ott laktak valami tündérek. S arról maradt, hogy Várhegy. Mert ők ott laktak abban a várban. Építették azt várat. Úgy hallottam a régi öregektől. (Magyargyerőmonostor)“ (Magyar, (gyűjt.) 2004 – Tündérek lakhelyei). A mondai hős számára azonban idegen és elrettentő a természetfeletti világ és minden lény, amely ahhoz a másik világhoz tartozik. Talán ebben a mondában ez látható: „Zentelkéről (Szenttelek) egy Juon nevű 12 esztendőes pásztirgyermek társaival a Kőhegyen marhát legeltetvén, egyszerre egy öregből nevét vélte hallani. A hang után menve, hirtelen eltűnt a társai elől. Hasztalan hívták, kutatták, nem akaták többé reá s csak napok múlva találták meg félholtra kimerülten. Nagybátyja a hátán czipelte haza s csak mikor jobban lett, bírta elbeszélni, hogy a hegyi tündérek tanyájára került. Azok felragadták s Kalotán, Meregyó felett végigtáncoltatták a levegőben. Enni nem adtak, csak vizet itattak vederszámra vele s úgy kifárasztották, hogy szinte belehalt (Zentelke)“ (Magyar, (gyűjt.) 2004 – Erdei tündérek). A mondai alakok valóban természetfeletti, az ember valóban látható ez a két világ szembenállása és az emberek érezhetik az ellenség hatalmát, amely igazi életveszélyt is jelenthet számára, és ezt ebben a mondában láthatjuk: Az erdei tündérek (Frumoasele) majd koszorús lány alakjában, majd könnyed lenge s közbe-közbe táncszerűleg megpedülő szellő alakjában jelentkeznak. A középkori Dezső-vár környékén a túlnyomólag magyaroktól lakott Nagyalmás felett az erdei határokon hallatszik bájos énekük, melylyel a kiválasztott ifjakat

holdvilágos éjjeleken oda csalogatják és elragadják. A ki egyszer hallotta ezt a csodásan vonzó éneket, soha életében el nem felejtí s nehezen bír annak ellenállni, habár tudja is, hogy vesztére közeledik hozzájuk (Kalotaszeg)“ (Magyar, (gyűjt.) 2004 – Tündérek éneke).

Másoldalon a mesékben levő tündérek olyan lények, akikben az ember nem tud hinni. Azaz a mese nem követeli meg azt az igényt, hogy a közönség elhiggye. Szemben a mondával, a mesében egyáltalán nem fontos se a hely, se az idő meghatározása, itt teljesen relatív. Mondható az is, hogy a mesében minden rendkívüli lény és a csoda ugyan azon a szinten, a hős számára ezek a dolgok természetesek, „ő nem dőbben meg ha lova a levegőbe emelkedik, vagy kendője színe véresre változik“. Itt a csoda világa megfordulhat, például az, ami normálisnak látszik benne, arról később kiderülhet, hogy egyáltalán nem az, de az, aki a csodás lény emberi alakban jelenhet meg, míg a rémisztő alakokról kiderülhet, hogy a legjámborabb emberek, akiket varázslat, átok sújtott. A hőst a mese középpontjában találhatjuk, pedig neki (a tündérnek is ha ő a főszereplő) a belső világa mindig csak külső jegyekben nyer ábrázolást. És persze a mese végen minden jó kiderül a rend visszaállítható konfliktus megoldásaival (Ortutay (főszerk.) 1977-1982 – hiedelemmonda és mese). „A népmesék tündérei egyáltalán nem ismerik a néphagyományok rendszerét és csupán annyiban van közük ehhez a rendszerhez, hogy a mesebeli tündérek is éppúgy több arcúak, miként hagyománybéli társaik.“ A tündérek új arcukat mutatják meg a mesékben, ők szelíd, szép, veszélytelen, feleségnek való tündérlányok, akik nem röpködtek régen az emberek között, mert ez a tündértípus csak a mesékben létezik. A tündérek gyakran jelennek meg a madár alakjában (leggyakrabban hattyúként, galambként is) a mesehős előtt. „A madár alakú, ígéző szépségű tündér sohasem adományozó vagy segítőtárs, hanem olyan asszony, akibe a hős azonnal beleszeret, és ez indítja el a bonyodalmakat“ (Boldizsár, 2008: 171). Egy nagyon fontos tündér leggyakrabban megjelenik a gyönyörű szép hattyú képében és ő pedig kapcsolódik különböző vizekhez (általában tavakhoz). Ez a Tündér Ilona. A népmeséinkben egyetlen istennőszerű alakként (Boldogasszonyként) tekinthetjük. Találkozhatunk vele egy gyönyörű palotájában körülvéő más tündérekkel. Mint más tündérek, Tündér Ilona a Tündérországbn él. Ezt a helyet leírhatjuk mint egy mesebeli, természetfeletti gyönyörű ország, ami általában nagyon nehéz elérhető.

A tündérmondában és a mesében jelentkeznek hasonló motívumok. Itt említhetünk csak néhányat. Mind a két tündér világban szerepel Tündér Ilona. A mondákban általában a szépségéről van szó és hogy arany palotájában él más tündérekkel együtt. Az arany vagy gyémánt palotája található a Tündérországbn. A mondákban úgy írják le a tündéri lakóhelyét, mint az igazi, valódi elérhető hely, de sokszor nagyon nehezen található, mert az emberi

szemnek nem mutatja magát. A mesében főleg a hős a palotájába került, de nagyon hosszú út után. Ezen az úton sok különböző próbára van téve. Leggyakrabban amikor leírják hol van Tündérország, azt mondják, hogy „mert Tündérország messzebb van innét, mint ég a földtől.”¹¹ A következő is egy gyakori motívum mind a két tündéri világban. Az állattá változás, és azt jelenti, hogy a tündérek tudják változni valamilyen madárrá vagy hallá, ami mondában látható, míg a mesékben valaki másik elvarázsolta őket valamivé, miután nem akarták megcsinálni azt, amit ez a valaki akart. A mesékben általában a gonosz tündérek varázsolnak. A tündéreknek legjelentősebb sajátossága az, hogy szeretnek énekelni és táncolni. Ez megint látható még a mesében és a mondában. A mondákban így írják le azt a motívumot: „közben-közben énekeltek, de olyan szépen énekeltek, hogy aki azt hallotta, azt hihette: leszállottak az égből az angyalok, a tó színén azok énekelnek.”¹²

4.3. Mese és irodalom határán: tündérek Benedek Elek műveiben

Mint már megállapítottunk, Ivana Brlić-Mažuranić egyik volt azon írók közül, akik ihletet kaptak a szájhagyományból és folklórból, és általa a saját műveiket hozták létre. Itt megemlíthetünk még egy író, aki különböző forrásokból kapott anyagot a saját műveire. Benedek Elek (1859-1929) magyar újságíró, országgyűlési képviselő volt és leggyakrabban a „nagy mesemondó”-nak hívják. Ő rengeteget alkotott, meséket talált ki vagy éppen átdolgozta őket, mint például a Grimm testvérek meséit vagy az *„Ezeregy éjszakát”* is. Ifjúsági könyvsorozatok is szerkesztett, de írt verseket, drámákat, lányregényeket, és történelmi témájú műveket. Ez utóbbiban a *„Huszár Anna”* című volt az első műve, de legnagyobb műve kétségtelenül az öt kötetes *„Magyar mese és mondavilág”*, amely tulajdonképpen egy monumentális mesegyűjtemény (Szöllőssy, 2020). „A nép ajkán élő meséket és mondákat emelte be a szalonok, polgári és munkáslakások világába.” A legfontosabb dolog, amit ő teremtett a magyar mese világának az, hogy gyűjtötte a sokféle meseszövegeket és így megőrizte őket. Sok ember segített, gyűjtött és továbbította neki a megszerzett szövegeket. Aztán a neki megküldött meseszövegeket Benedek rendezhette és kiadhatta, de ezt nem csinálta. Úgy hitte, hogy „nem elég csak összegyűjteni, nem elég tehát (esetleg) kiegészíteni a begyűjtött szövegeket, hanem meg kell alkotni azt az odáig sohasem létezett, tökéletes népmeseváltozatot, amelyhez képest begyűjtött meseszövegek kevésbé tökéletes változatokká válnak.” Így megalkotta azt a népmesei formát, amelyet azóta magyar népmeseként tartunk számon. Ő pedig „létrehozott egy teljesen új nyelvváltozatot, nevezhetjük ezt Benedek Elek-i

¹¹ Benedek E., é.n., „Tizehárom hattyú” című mesében

¹² Benedek E., 1926, „Szent Anna tava” című mondában

népnyelvnek.“ Éppen annyi elem (szólás, közmondás, szóláshasonlat, vagy egyszerűen csak efféle szavak, szóalakok) szerepel a Benedek Elek közzétette magyar népmesékben, amennyi ahhoz kell, hogy „a köznyelven nevelődött felnőtt, a köznyelvbe belenövő gyermek még megértse a szöveget, illetve éppen annyi, amennyinek a jelentését a szövegkörnyezetből magyarázkodás nélkül még meg lehet érteni, de a-mennyitől ez az olvasóközönség már megérzi a szöveg népi-nyelvi ízeit.” (Bárdos, 2009). A fontos elemek között találkozhatunk a tündér alakjával. Itt bemutatjuk a tündér alakját az írónak első három kötetes „*Magyar mese és mondavilág*” mesegyűjteményében és az „*Erdélyi népmondák*” művében.

Az „*Erdélyi népmondák*” című művében miközben a mondákat olvassuk, ismerkedhetünk ezekkel a motívumokkal: a tündérek egy várat vagy palotát építettek, a tündéreknek rendkívüli szépsége volt, létezik a tündér királyné, a tündéreknek versenyszelleme volt vagy gyakran veszekednek és nem szerették a tárgyakat vagy idegenkedtek a templomi tárgyaktól. Az első motívum az, hogy a tündérek a saját várat/palotát építették a hegy tetéjén vagy a tó fenekén. Ezt a motívumot találhatjuk a „*Firtos és Tartod*”, „*A várépítő, meg a forrásfakasztó tündér*”, „*Szent Anna tava*”, „*Bálványos vár*”, „*Az utolsó tündér*”, „*Déva, Kalán és Arany*” című mesékben. A palotája mindig aranyból volt építve, de a várat gyakran kőből építették. A paloták szépen leírták így: „Ott bizony, a tóban, annak is a fenekén, ahol arany palotát építettek maguknak.”¹³ vagy „Egy Tarkő nevű tündéraszonymról kapta a nevét ez a hegy, mert ennek a tetején volt egy arany palota, abban lakott a szépséges szép Tarkő nevű tündér.”¹⁴ A várak se voltak gyengék vagy kevésbé szépek mint a tündéri paloták, és ezeket így írták le: „Nosza, az egyik tündér gyönyörű szép várat épített a Tartod hegy tetejére. Kőből, meg vasból építette, de sem a kő, sem a vas nem látszott, úgy elborította arannyal, ezüsttel, gyémánttal. Csak ablak kilencszáz volt rajta s szüntelenül forgott a sarkán.”¹⁵ vagy így: „Ennek előtte sok ezer esztendővel a ménesi határon gyönyörű várat építettek a tündérek, amelyhez hasonlatos gyönyörű nem volt messze földön.”¹⁶ Benedek Elek nagyon jól mutatja azt, hogy a tündérek kíváló építészek voltak és azokból a várakból sok is látható ma is, mert valódi várakról van szó. Mindenki már is tudja, hogy a tündéreknek rendkívüli szépsége volt. Ez a gyakori motívum látható és szépen mutatható sok mondában. „Szép volt mind a három tündér, olyan szép, hogy aki látta, megcsudálta.”¹⁷ Nincs szó a részletesebb jellemzőkről, bár egy mondában van írva

¹³ Benedek E., 1926. „Szent Anna tava” című monda

¹⁴ Benedek E., 1926. „Maros és Olt” című monda

¹⁵ Benedek E., 1926. „A várépítő, meg a forrásfakasztó tündér” című monda

¹⁶ Benedek E., 1926. „Az utolsó tündér” című monda

¹⁷ Benedek E., 1926. „Déva, Kalán és Arany” című monda

egy részlet a tündér hajáról: „Egyszerre csak felbukkant a tó közepén a királyné gyönyörű szép, aranyhajas feje s hivta, hivta, édes szavakkal csalogatta a legénykét: (...)”¹⁸ De sokszor az is történt, hogy a tündéreke nem tudták eldönteni melyik szebb közöttük és így megbeszéltek: „Ez a két tündér örökösen versengett egymással s különösen azon versengettek, hogy melyik szebb a kettő közül. Hát, bizony nehéz lett volna ezt eldönteni, mert mind a kettő egyformán szép volt. Azt mondta egyszer az egyik tündér: - Ha már nem tudunk megegyezni abban, hogy melyik szebb kettőnk közül, próbáljuk meg, melyik végez szebb munkát.”¹⁹ Akkor ha nem tudták eldönteni melyik szebb kívülről, próbáltak ezt a képességeik alapján meghatározni. Ebben a mondagyűjteményben találkozhatunk még egy érdekes motívummal és ez, hogy a tündérek nem csak kicsi lények, de magasak is lehetnek. „Tündérek építették Bálványos várát, réges-régen, olyan régen, amikor még a kövek meg sem voltak keményedve s a tündérek mind óriások voltak, olyan magasak, hogy egy lépéssel átalépték egész Háromszéket s ha jó kedvük kerekedett, felszedték kötényükbe a szántó-vető embereket ökröstől, ekéstől s úgy játszadoztak velük.”²⁰ Persze nem hagyhatjuk ki a tündérek leggyakrabbi szórakozási módját, az éneklést: „Ezek a tündérek egész nap nem mutatták magukat a tó partján, esténként azomban feljöttek a tó színére, ott uszkáltak, játszadoztak, nevetgéltek, közben-közben énekeltek, de olyan szépen énekeltek, hogy aki azt hallotta, azt hihette: leszállottak az égből az angyalok, a tó színén azok énekelnek.”²¹ Meg kell említeniük, hogy itt tündéreknek van tündér királynéja, aki a legszebb tündér és gyakran minden más tündért irányít vagy parancsokat ad például a törpéknek, hogy biztosítsa számára a nyugalmat. Például így: „Sem éjjel, sem nappal nem volt nyugalma a tündérek királynéjának, mindig azon törte a fejét, hogy s mint szerezhetné meg a harangot. Gondolt erre, gondolt arra, de nem tudott semmi okosat kigondolni, szólt hát a szolgájának, a hétsinges szakállu törpének...”²² A következő két motívum rámutathatnak a tündéreknél nem olyan kedves és jó jellemű oldalára. A mondákban látható az, hogy a tündérek a saját szépségükért sokszor veszekedtek és vitatkoztak. Ez a sajátossága közelíti a tündéreket az emberekhez. Ez is mutatja, hogy néha a dolgok nem olyan tökéletesek a tündéri világában, mint az emberek hiszik. A verekedés rossz következményeket is okozhatott, mint szomorúságot, nagyobb mérgeességet, végül az egymástól való elválást is. A következő mesékben az író mutathatta pontosan ezeket a következményeket: „Egy kis házacskaiban lakott a három tündér, igen szépen megfértek egymással jó sokáig, egyszerre azomban beléjük bujt az ördög,

¹⁸ Benedek E., 1926. „Szent Anna tava” című monda

¹⁹ Benedek E., 1926. „A várépítő, meg a forrásfakasztó tündér” című monda

²⁰ Benedek E., 1926. „Bálványos vár” című monda

²¹ Benedek E., 1926. „Szent Anna tava” című monda

²² Benedek E., 1926. „Szent Anna tava” című monda

versengeni kezdtek, hogy melyik a szebb közülök. Az lett a versengésnek a vége, hogy elváltak egymástól.”²³, „Hej, szörnyű haragra lobbant a tündér! Egyszeribe kiszedte a vár alapköveit s abban a pillanatban összeomlott a vár, hire, pora sem maradt...”²⁴, „Nem volt igazi öröme a leányaiban, mert azok szüntelen civakodtak egymással.”²⁵ Ezekben a mesékben még egy dolog meg van említve, hogy a tündérek irigykedtek egymásra és sokszor az irigységük miatt gonosz dolgokat csináltak, mint látható ebben a mesében: „A világ teremtése után, amikor a föld színéről lefolydogált a tenger vize, a fellegek közül egy gyönyörű szép tündérkisasszony szállott le Firtos hegy tetejére.(...) De volt még egy leány testvére, Tartod nevű, aki igen-igen gonosz teremtés volt: irigykedett Firtosra, merthogy Firtos sokkal szebb volt, mint ő.”²⁶ Mutatja-e ezt, hogy a tündérek gonosz jelleműk is lehetnek? Előbb említett idézetben láthatjuk, hogy valami „ördög” miatt a tündérek rosszul viselkednek, akkor következtethetjük, hogy mindennek van valamilyen oka. Végül az utolsó motívum az idegenkedés a templomi tárgyaitól. Először egy kicsit furcsán néz ki ez a motívum, de emlékezzünk arra, hogy a horvát tündér történetekben is létezett ez a félelem vagy idegenkedés formája. Az idegenkedés miatt a tündérek gonosz dolgokat csinálnak az embereknek, például csúfolódtak valakin, akartak megölni valakit, vagy pedig egy templomot leromboltak. Az első mondában így van leírva: „Reggel, délben, este, de még éjfélkor is, meghúzta a barát a szépen csengő harangot s ha olyankor szólalt meg a harang, amikor a tündérek a tó színén játszadoztak, énekeltek, torkukon akadt az ének. Megszűnt a játékos kedvük s szomorúan szálltak le a tó fenekére.” és miután elloptatták a harangot: „De ennek a harangnak süketes volt a hangja s valahányszor meghúzta a barát, a tündérek feljöttek a tó színére, csúf szavakat kiabáltak a barát felé, még egy csúfolódó nótát is elénekeltek.”²⁷ Ebben a mesében a tündérek nem szerették a templomi harang hangját és amikor a barát kezdett meghuzni a szépen csengő harangot, a tündéreknek megszűnt a tóban levő játéka és éneke. Talán féltékenyek voltak a harang hangjára, mert az emberek azt mondták, hogy a hangja sokkal szebb volt mint a tündérek éneke. Itt látható, hogy ezek a tündérek nem voltak olyan jó jelleműek, mert ez a csúfolódás nem volt szükséges. Másik mondában a gonosz viselkedése így van írva: „A tündéreknek semmiképpen sem tetszett a harangszó s mindegyre üzengettek a falusi népnek, hogy ne harangozzanak, mert őket nyugtalanítja a harangszó.” és miután az emberek nem állították meg a harangszót a tündérek így reagáltak: „Hej, szörnyen megharagudtak erre az üzenetre a tündérek s egy szempillantás alatt nagy sereg tündér lepte el

²³ Benedek E., 1926. „Déva, Kalán és Arany” című munda

²⁴ Benedek E., 1926. „A várépítő, meg a forrásfakasztó tündér” című munda

²⁵ Benedek E., 1926. „Maros és Olt” című munda

²⁶ Benedek E., 1926. „Firtos és Tartod” című munda

²⁷ Benedek E., 1926. „Szent Anna tava” című munda

a falut, lerombolták a templomot, összetörték a harangját. Ez nem volt elég: bejárták az egész Mezőséget s ahol templomot találtak, mind lerombolták.”²⁸ Amikor ezután a tündérek meglátják, hogy az emberek nem felejtkeztek el a rossz viselkedésről, eltűntek és soha se kerültek vissza. Talán szégyellték és megbánták a saját viselkedését.

Benedek Elek „Mese- és mondagyűjteményében” találhatunk sok olyan mesét és mondát, ami kapcsolódik pontos valódi helyhez vagy pedig bizonyos szentekhez. Ezért mondhatjuk, hogy ezekben a mesékben/mondákban létezik sok elem a helytörténetekből, eredetmagyarázó mondákból, biblikus történetekből, vagy legendamesékből.

A „*Magyar mese- és mondavilág*” című mesegyűjteményben a már említett motívumok mellett, ismerkedhetünk még néhányval. Ezekben a mesékben a tündérek ugyan olyan szépek, mint a mondákban, talán még szebbek. Itt megjelenik a Tündér Ilona, akinek van 2 forrása (örök ifjúság és halál vize), megtanuljunk valamit a Tündérországról és tündérkertről, sok varázsolás történik, láthatunk milyen gonoszak a gonosz tündérek, a tündérek változtathatják a madárokká, őket nem szabad elárulni, létezik egy tündértörvény és sok más, de most csak ezekkel fogunk egy kicsit foglalkozni. Az első és legalább legfontosabb motívum ezekben a mesékben a Tündér Ilona. Tündér Ilona a legszebb tündér a világon, és ha valaki mondja, hogy te szebb Tündér Ilonánál, akkor ezt egy igazi tiszteletadásnak tartják. Ezekben a mesékben néhány más motívum is kapcsolatos Tündér Ilonával. Mindenki már tudja, hogy Tündér Ilona Tündérorszában él mint a tündér királynéja. Így az író leírta ezt a varázslatos helyet: „Hanem hiába el se indulj, mert Tündérország messzebb van innét, mint ég a földtől.”, „Mentek, mendegéltek hetedhét ország ellen, s addig mentek, mendegéltek, amíg éppen Tündérországra nem értek.”, „Továbbment a szegény legény, hegyen ki, lejtőn be, hét nap s hét éjjel mindig ment, hol északra, hol délre, hol keletre, hol nyugatra, akivel csak találkozott, megkérdezte: merre van a Tündérország, de senki lélek sem tudá megmondani.”²⁹ Itt látható hogy ez az ország nagyon nagyon messe van és tenyleg nehéz elérni. Talán csak azok tudják hol pontosan található, akik állatok vannak vagy a tündérekkel dolgoznak. A következő leírás gyakori olyan országnak és mindig felemeli a szépségét: „Más ország volt ez, mint amilyeneket eddig látott. Aranyvirágok nyíltak a réten, aranszörű paripák legelésztek, amerre csak a szeme ellátott, a fákon aranyalmák, -körték, -szilvák s mindenféle drága gyümölcsök, s körös-körül, ami hegyet látott, az mind gyémánthege volt, de olyan ragyogó, hogy a szeme káprázott a nézéstől.”³⁰ A

²⁸ Benedek E., 1926.. „Az utolsó tündér” című monda

²⁹ Benedek E., é.n. „A béka”, „A tizenhárom hattyú”, „Szélike királykisasszony” című mesékben

³⁰ Benedek E., é.n., „A béka” című mesében

Tündérország szépségéhez még egy hely kapcsolódik, a tündérkert. „Nagy szomorúság lehetett ottan, mert gyászba volt borítva az egész tündérkert, tündérkert közepén a gyémántpalota.”³¹ Persze a tündérkertben van a gyémánt tündér palotája. Általában a Tündérország határán vagy a kert bejáratánál volt egy (vagy több) többfejű (gyakran hét) sárkány. Tovább még egy érdekes motívum kapcsolatos Tündér Ilonával. Neki van két forrása. Egy forrásból jön az örök ifjúság vize és a másiktól jön a halál vize. Így az író leírta ezt a motívumot egy mesében: „Ha benn vagy a várban, annak a közepén megtalálod a Tündér Ilona hálósobáját. Az ő ágya nincs sem égen, sem földön, ég s föld között lebeg. Viráglajtója van hozzá támasztva, azon menj fel. Az ágy felett van egy aranypintyőke kalitkában, annak a száját kösd be egy arany hajszállal, hogy föl ne ébressze Tündér Ilonát. A szobának a két sarkában van két forrás, az egyikben a halál vize, a másikban az örök ifjúság vize buzog. Meríts mind a kettőből, hozz nekem is egy korsócskával az örök ifjúság vizéből, hej, mert szeretnék még én is egyszer fiatal lenni, fiam.”³² Itt látható még egy Tündér Ilona sajátossága, és az, hogy amikor alszik a föld és ég között lebeg. Az utolsó szép motívum, ami Tündér Ilonához kapcsolódik az, hogy ő (és más tündérek is) tud hattyúvá vagy más madárrá változni. Emlékezzünk arra, hogy ez egy nagyon gyakori motívum a mondákban is. „Éppen el akart szenderülni, s hát olyan szép énekszó zendül meg a feje fölött, amelyet még világéletében nem hallott. Néz erre, néz arra, vajon ki énekel, s hát tizenhárom hattyú repdes az arany almafa körül, azok énekelnek olyan szépen. S ím, halljatok csudát, a tizenhárom hattyú leszáll a földre, s abban a pillanatban mind leánnyá változik. Haj de gyönyörű szép leányok voltak ezek! Különösen a tizenharmadik. Ennek a bokájáig ért az aranyhaja. Ez volt a tündérkirályné.”³³ Persze a hős nem meglepődött, hogy a madarak átváltoztak a tündérekké. Igen, csodálkozott, mert olyan szépek voltak a tündérek, de semmilyen különlegesen módon reagált ezenkívül. Ehhez a motívumhoz sokszor kapcsolódik ez a tény, hogy a tündéreket nem szabad elárulni. Az emberek nem tudják elmondani senkinek, hogy tündérekként beszéltek vagy hogy látták a lábait (mert ezeket szégyellték). Ugyan ebben a mesében látható ez is: „Az arany almafa alatt találkozunk mindennap. De jól megjegyezd, hogy ez alatt az egy esztendő alatt senkinek sem szabad megmondanod, hogy találkozol velem, mert ha elárulsz, akkor kereshetsz, míg a világ s még két nap.” És miután elárult: „Nem tartád meg a szavadat, Miklós, nem tudtad megvárni az esztendőt. Elárultad, hogy én vagyok a jegybéli mátkád. Most már jöhetsz az arany almafa alá. Hattyúszárnyam még csak egyszer nő ki, hogy

³¹ Benedek E., é.n. „A rozmarintsál” című mesében

³² Benedek E., é.n. „Az örök ifjúság vize” című mesében

³³ Benedek E., é.n. „A tizenhárom hattyú” című mesében

hazamehessek. Isten tudja, látsz-e többet vagy sem.”³⁴ Most említhetünk még egy dolgot, ami nem olyan jó, se illik egy tündérnek, az az irigység. Se egy tündér királynéjának illik, és mindegy Tündér Ilona irigykedett a törpekirálykisasszony szépségére. Itt ezt láthatjuk: „Tündér Ilona irigykedett a törpe-királykisasszony szépségére, s oly gonoszul bánt vele, hogy a sok sírásban, évelődésben meghalt szegény.”³⁵ Általában a mesékben Tündér Ilona semmire se irigykedik, de talán így az író próbálkozta őt egy kicsit közelebb hozni az emberekhez. A következő motívum bizonyosan egy mesében tartozik és ez a varázslás. Ezekben a mesékben találhatunk sokféle varázslást. A jó és gonosz tündérek egyaránt tudnak elvarázsolni valakit, de általában a gonosz tündérek rossz dolgokat csinálnak, miután valaki elutasítja a kérésüket. Ők elvarázsolják a mese hőst a nagy haragjuk miatt vagy irigykedtek valamire, és így a hősöket egy gonosz állattá (békává, disznóvá) vagy valamilyen szörnyeteggé változtatják. Itt említhetünk néhány példát, mert sok van: „Az ifiú azután elbeszélte neki, hogy ő királyfi volt, de egy gonosz tündér disznónak varázsolta, s azzal átkozta meg, hogy mindaddig az maradjon, míg nem akad egy leány, aki szőlő szőlőt, mosolygó almát s csengő barackot nem kíván.” „Feleségül akart venni egy lidérc, s hogy nem mentem hozzá, békának varázsolta, s arra ítélte, hogy békának maradjak, amíg olyan királyfival nem találkozom, aki nyílveszővel keres magának feleséget.” „De nem volt elég szegénynek a szomorú árvasága, a gonosz tündérek megirigyelték a nagy szépségét, s megvarázsták.”³⁶ Az utolsó motívum, ami nem olyan sokszor található mesékben, de igazán érdekes az, hogy létezik egy (vagy több) tündértörvény. Ilyen módon ezt le van írva egy mondában: „Ez a tündérkisasszony megszeretett egy szegény, dali legényt, de a tündértörvény olyan volt, hogy nem találkozhattak egymással szívük szerint, mindig éjnek idején kerültek össze a tündérkert filagóriájában. A legény minden áldott este fellovagolt a meredek sziklán, a tündérkisasszony pedig kiállott a vár fokára, megfogta a legény kezét, s úgy segítette föl magához.”³⁷ Akkor ebből látható, hogy tündéreknek és embereknek nem volt szabad beleszeretni egymásba. Mondhatjuk azt is, hogy ettől csak rossz következmények merülhetnek fel, mert sajnos amikor a szív szándékozik valamire vagy kíván valamit, nehéz elmenekülni előle.

³⁴ Benedek E., é.n. „A tizenhárom hattyú” című mesében

³⁵ Benedek E., é.n. „Gyöngyvirág Palkó” című mesében

³⁶ Benedek E., é.n. „Szőlő szőlő, mosolygó alma és csengő barack”, „Béka királykisasszony” és „A húszárból lett király” című mesékben

³⁷ Benedek E., é.n. „Firtos lova” című mondában

4.3.1. Benedek Elek ihletforrása és befogadása

A textualizáció és az intertextualitás fogalma nemcsak Ivana Brlić-Mažuranićhoz, hanem Benedek Elek íróhoz is kötődik. „Textualizáción a nemzetközi szövegfolklorisztika azokat a technikákat érti, amelyek révén megvalósulhat a folklórműfajok szóbeli előadásának az írásbeliség közegébe való áthelyezése” (Gulyás Judit, 2011). Sokan úgy gondolják, hogy nagyon nehéz a kimondott szöveget hűen átadni, vagyis leírni a szájhagyományt annak minden lényeges jellemzőjével együtt (gesztusok, arckifejezések, hangnem, interakció a hallgatókkal). Éppen e kérdés miatt folytott egy fontos vita arról, hogy Benedek Elek mennyire volt igaz az eredeti szájhagyomány története közvetítésében. Mint Ivana Brlić-Mažuranić magyarázta a „*Priče iz Davnine*” című művének eredete a jegyzeteiben és a fiának való levélben, így is Benedek Elek a könyv kiadása előtt a borítójára tette azt, hogy azt a könyvet „*Benedek Elek mesélte*”. Ez tükröződik az Előszó utolsó mondataiban is: „Tájékoztatásul megjegyzem, hogy könyvem, amint azt a figyelmes olvasó jól megállapíthatja, nem egyszerű mese- és legendagyűjtemény, amelyet bármilyen helyről szedtek össze vagy idéztek. Én magam írtam mindegyiket, legjobb tudásom szerint” (Benedek, 1894: IV) még tetté hozzá azt, hogy „ez az újraírás azonban nem azt jelenti, hogy a népmeséket megfosztják hiteles jellegüktől, hanem egyszerűen olyan stílust kell választani, amely a szövegeket egyformán élvezetessé teszi a nép és a művelt közönség számára” (Benedek, 1894: III), akkor mindenkinek az oktatási szinttől függetlenül. Mint Ivana Brlić-Mažuranić, Benedek is minden meséjének forrását adja, így könnyen azonosíthatók és összehasonlíthatók. Ezt a cselekedetet sértőnek ítélték elveik (Arany László, Lajos Katona, Gyulai Pál) tekintetében. Arany László volt az első, aki kritikusan válaszolt Benedek munkásságáról. Az író azt mondta, hogy Benedek munkája „nem szerepelhet a magyar folklór forráskiadványai között”, vagyis kizárta a kánonból és Benedek gyűjteményét a gyermekirodalom soraiban rendeli be, azt állítva, hogy „ez a vállalkozás megállja a helyét a felnővekvő nemzedéknek megfelelő olvasmányként” (Anna Szakál, 2021: 16-17). Arany össze is hasonlította Benedek munkáját más népmese gyűjtőkkel a abból az időből, míg Lajos Katona kijelentette, hogy Benedek munkája nem hiteles és azért Benedek arra kérte őket, hogy bizonyítsák be hamisítását. Gulyás Judit (2011) azt hitte, hogy „Arany János elvárásainak lényege a jó gyűjtő – jó mesemondó azonosítás, és ennek Benedek Elek kitűnően megfelelt. Csakhogy Arany az 1860-as évek elején fogalmazta meg normáit, három évtizeddel később pedig egy másik típusú elvárás is érvényesülni kezdett, amely szerint a jó gyűjtő nem művész, hanem tudós, és ezzel párhuzamosan nem az a feladata, hogy a mindennemű szövegelemzés kiindulását képező korpuszt megalkossa, hanem az, hogy dokumentálja azt, valamint elsősorban nem narratív, hanem analitikus képességeivel kellene jeleskednie. E módosulási

folyamat előfeltétele azonban az volt, hogy a népköltészet mint a *tudományos* megismerés tárgya képződjék meg.

Roland Barthes (francia irodalomteoretikus) szerint, „minden szöveg intertextus, mert tartalmazza a korábbi szövegek és a kulturális környezet elemeit” (Borošić, 2018: 5). Szerintünk egy nagymese-és mondagyűjteményt intertextusnak nevezni sem a szerző ügyessége legkevésbé alábecsülése vagy lekicsinyítése. Arany László és Benedek Elek közötti vitát folytatódott, amelyikhez Lajos Katona (a többek között) is csatlakozott míg a közönség olvasott róla az *Ethnographia*, *Budapesti Szemle*, *Magyar Kritika* folyóiratokban. Szakál Anna (2021: 18) összefoglalva bátran kijelentheti, hogy „a 19. század végi kánon érintetlenül hagyta a század közepén kialakult hierarchiát, amely értéket adott a szakterület központi intézményeivel (Kisfaludy Társaság, Tudós Társaság, az *Ethnographia* szerkesztői) kapcsolatban álló egyének által készített gyűjteményeknek”.

Manapság Benedek összegyűjtött szövegei közül eltűnőben kevés maradt fenn, amihez még hozzáférünk, az a megjelent népmesekönyvei, amelyeket rendszeresen újra kiadnak gyermekkiadásokban. Az utóbbi időben egyre több szerző szeretné feltárni és ellenőrizni a hitelességet, és hogy egyes szövegek milyen mértékben intertextuálisak. Végül, Benedek Elek neve és a mese fogalma a magyar kultúrában jó ideje és kitartóan, egyértelműen összekapcsolódik (Gulyás Judit, 2011).

5. A horvát és magyar tündérmondák összehasonlítása és összefoglalása

A kutatás során sok érdekes és hasznos tényrt találtunk a horvát és magyar szakirodalomban és az internet forrásokban. Ebben az utolsó fejezetben össze fogunk hasonlítani a horvát és magyar tündérmondákat és tündérmeséket, amelyekről az előző fejezetekben beszéltünk. Még meg fogunk emlékezni azokra a motívumokra, amiket is írtunk le az előző fejezetekben.

Kezdhetünk az alapvető tényekkel. Mi a különbsége a „tündér“ fogalomról szóló horvát és magyar szakirodalom között? A horvát hagyomány szerint a tündérek olyan lények, amiket nem ismerünk és sem tudunk magyarázni a már létezett tudással. A magyar hagyományról ilyen benyomásom nem alakult ki. Mintha a magyar nép az ősidők óta élne a tündérekkel és más természetfeletti erővel rendelkező lényekkel. Azt hisszük, hogy a magyar nép könnyebben elfogadta ilyen természetben élő, de különleges lényeket. Ez a különbség is magyarázható azzal, hogy a magyar nép a Balkáni népeken (főleg délszáv és román népen) keresztül ismerkedett ezekkel a lényekkel. Emlékezhünk arra, hogy a „tündér“ fogalom a magyar szájhagyományba került és ezután összekeveredett a „boszorkány“ fogalommal. Igazán nagyon érdekes tartjuk ezt a Pócs Éva által mondott nyilatkozatot, amelyikkel „a tündérek a boszorkányok őseinek tartja” (Boldizsár, 2008: 171). Nagyon érdekes ez a különbség a tündér fajták között is. A horvát tündérek megosztottak az élőhelyük szerint, míg a magyar tündérek az emberek csak a nevük szerint osztják fel. Úgy hiszünk, hogy itt fontos megemlíteni néhány tündér fajtát. A horvát területen léteznek a légi, vízi és földi tündérek. Közöttük érdekesek az „oblakinje”, „planinkinje”, „vidarice”, „brodarice”, „ladarice”, „Sudenice” és „posestrime”. A magyar területen léteznek „szépasszony”, „kisasszony”, „vadleány”, „vízilány”, „hableány”, „széplány”, „erdői/hegyi leány”, akik a „tündér” és „boszorkány” fogalmakkal megosztanak néhány sajátosságát. Szerintünk a magyar szájhagyományban léteznek olyan tündérek is, akik hasonlóak a horvát tündérekhez, de csak a sajátosságuk maradt és a nevük eltévedt. Tovább beszélhetünk erről a tényről, hogy mind a horvát és a magyar szájhagyományban léteznek olyan emberek, akik a tündérekkel kerültek valamilyen kapcsolatba. A horvát szájhagyományban olyan embereket „vilenica”-nak vagy „vilenjak”-nak hívják és ők képesek gyógyítani vagy jósolni. Ilyen emberek is léteznek a magyar területen, de nincs hivatalos nevük. A magyarok ezeket az embereket a „táltoshiedelemhez” is kapcsolják. Fontos hangsúlyozni, hogy a tündérekkel való kapcsolat megvalósítható bizonyos transzba került állapottal. De végül ez a lényege, hogy a ilyen emberek segítettek a közösségnek és biztosították a nyugalma és a biztonságot. Azután összehasonlíthatjuk a horvát és a magyar meghatározását annak, hogy a szájhagyományban őrzött melyik formában jelennek meg a tündérek. A horvát

szájhagyománnyal kezdve említhetjük meg, hogy horvát folklórban létezik három olyan műfaj, amelyekben a tündérek megjelennek. Ezek a „*predaje*” vagy „*memorati*” nevű műfaj, a *legendák* és a *mesék*. A magyar szájhagyományban pedig létezik a *tündérmonda* és a *tündérmese*. Említeni kell, hogy ez a két magyar műfaj össze van kötve a más-fajta mondákkal és mesékkal. A „*predaje*” vagy „*memorati*” nevű műfajt könnyen hasonlíthatjuk a magyar *tündérmondákkal*. A horvát *mesét* is könnyen hasonlíthatjuk a magyar *tündérmesékkal*. Mind a kettő műfajban hasonló elemek léteznek. A horvát *legenda* pedig egy kicsit különbözik a magyar *legendától*. A magyar legenda általában a szentek életéről szól, amelyekben jelentkezhetnek a tündérek, míg a horvát legenda azokról az élményekről szól, amelyekben a természetfeletti lények a fő szereplők. Végül fontos megemlíteni a két író is, Ivana Brlić-Mažuranić és Benedek Elek, aki a szájhagyományból és folklórból kapott ihletük során saját műveiket hozta létre. A legfontosabb szerepük az volt és ma is az, hogy örökre megőrizték a szájhagyományból és folklórból való történeteket és a jelentős szereplőiket. Őszinten mondván, nagyon hálás vagyunk, hogy mindent tudtunk elolvasni és hogy most gazdagabbaknak érzünk magunkat az ebből megszerzett tudásunk miatt.

5.1. A horvát összefoglalása

Tijekom istraživanja pronašli smo mnogo zanimljivih i korisnih činjenica u hrvatskoj i mađarskoj književnosti te u izvorima s interneta. U ovom posljednjem poglavlju usporedit ćemo hrvatske i mađarske bajke i predaje o kojima je bila riječ u prethodnim poglavljima. Također ćemo se prisjetiti značajnih motiva koje smo obradili u prethodnim poglavljima.

Započeti ćemo s osnovnim tezama. Koja je razlika među podacima o pojmu „*vila*” prema hrvatskoj i mađarskoj literaturi? Prema hrvatskoj narodnoj predaji, vile su stvorenja koja ne poznamo i ne možemo ih objasniti već postojećim znanjem. U mađarskoj književnosti i usmenim predajama ne nailazimo na sličan utisak. Kao da mađarski narod od davnina živi s vilama i drugim natprirodnim bićima. Vjerujemo da je mađarski narod lakše prihvaćao takva posebna bića, koja žive u prirodi. Ta se razlika može objasniti i činjenicom da je mađarski narod upoznao vile preko balkanskih naroda (uglavnom južnih slavena i rumunja). Prisjetimo se da je izraz „*vila*” postavši dio mađarske usmene tradicije, kasnije bio pomiješan s izrazom „*vještica*”. Vrlo je zanimljiva izjava Pócs Éve, prema kojoj ona vile smatra precima vještica (Boldizsár, 2008: 171). Sljedeće razlike među vrstama vila također su vrlo zanimljive. Hrvatske vile podijeljene su prema staništu u kojem obitavaju, dok mađarske vile ljudi dijele samo po njihovim imenima. Vjerujemo da je ovdje važno spomenuti neke od gore spomenutih vrsta vila. Na hrvatskom teritoriju postoje zračne, vodene i zemljane vile. Među njima su zanimljive

„oblakinje“, „planinkinje“, „vidarice“, „brodarice“, „ladarice“, „Sudënice“ i „posestrime“. Na mađarskom teritoriju postoje „szépasszony“, „kisasszony“, „vadleány“, „vázilány“, „hableány“, „széplány“, „erdői/hegyi leány“, koje dijele neke značajke s pojmovima „vila " i „vještica". Također smatramo da u mađarskoj usmenoj predaji postoje i vile koje su slične hrvatskim, ali su njihova izvorna imena izgubljena, dok su samo njihova osobnosti i ostale značajke ostale sačuvane. Dalje možemo govoriti o toj činjenici da i u hrvatskoj i u mađarskoj usmenoj predaji postoje ljudi koji su došli u neki kontakt s vilama. U hrvatskoj usmenoj predaji ljude nazivaju „vilenica“ ili „vilenjak“ i imaju sposobnost liječenja ili predviđanja. Takvi ljudi postoje i na mađarskom teritoriju, ali nemaju službeno ime. Mađari također povezuju ove ljude s vjerovanjem u ljude naziva „táltos". Važno je naglasiti da je kontakt s vilama izvediv u određenom stanju transa. Krajnja je poanta da su takvi ljudi pomagali puku i osiguravali mir i sigurnost. Zatim možemo usporediti hrvatsku i mađarsku definiciju oblika žanrova u kojima se vile pojavljuju u usmenoj predaji. Polazeći od hrvatske usmene predaje, možemo spomenuti da u hrvatskom folkloru postoje tri žanra u kojima se pojavljuju vile. To su: *predaje* ili *memorati*, *legende* i *bajke*. U mađarskoj usmenoj tradiciji postoje žanrovi pod nazivom „tündérmonda" i „tündérmese". Treba spomenuti da su ova dva mađarska žanra povezana s drugim vrstama priča i bajki u mađarskoj tradiciji. *Predaje* ili *memorati* se mogu lako usporediti s mađarskim žanrom „tündérmonda". Hrvatsku *bajku* također možemo lako usporediti s mađarskom verzijom „tündérmese". Slični elementi postoje u oba navedena žanra. Hrvatska *legenda* malo se razlikuje od mađarske. Mađarska *legenda* obično govori o životima svetaca, u kojima se mogu pojaviti vile, dok kod hrvatske legende se pripovijeda o ljudskim iskustvima u kojima su nadnaravna bića glavni likovi. Na kraju, važno je spomenuti dvoje spisatelja, hrvatsku spisateljicu Ivanu Brlić-Mažuranić i mađarskog pisca Benedek Eleka, koji su oboje stvarali vlastita djela na temelju inspiracije dobivene iz usmene tradicije i folkloru. Njihova najvažnija uloga bila je, i još dan danas jest, da su zauvijek sačuvali narodne priče te njihove značajne likove iz usmene tradicije i folkloru. Vrlo smo zahvalni što smo uspješno obuhvatili svu pronađenu literaturu te se sada osjećamo bogatiji zbog znanja koje smo stekli ovim radom.

5.2. Az angol összefoglalása

Along the research, we found many interesting and useful facts in Croatian and Hungarian literature and in sources from the Internet. With this last chapter, we will compare the Croatian and Hungarian fairy tales and legends that were discussed in the previous chapters. We will also recall the important motifs that we have mentioned in the previous chapters.

We will start with the basic theses. What is the difference between the data on the term "*fairy*" according to Croatian and Hungarian literature? According to Croatian folklore, fairies are creatures that we do not know and cannot explain with knowledge that we have. We do not come across a similar impression in Hungarian literature and oral traditions. It is as if the Hungarian people have been living with fairies and other supernatural beings since ancient times. We believe that the Hungarian people accepted such special creatures, who live in nature, more easily. This difference can also be explained by the fact that the Hungarian people got to know fairies through the Balkan peoples (mainly southern Slavs and Romanians). Let's recall that the term "*fairy*" became part of the Hungarian oral tradition, and was later mixed up with the term "*witch*". Pócs Éva's statement, according to which she considers fairies to be the ancestors of witches, is very interesting (Boldizsár, 2008: 171). The following differences between the types of fairies are also very interesting. Croatian fairies are divided according to the habitat in which they live, while Hungarians divide fairies only by their names. We believe it is important to mention some of the already-mentioned types of fairies here. There are air, water and earth fairies on Croatian territory. Among them some of the interesting are: "*oblakinje*", "*planinkinje*", "*vidarica*", "*brodarice*", "*ladarice*", "*Suđenice*" and "*posestrime*". In Hungarian territory there are "*szépasszony*", "*kissasszony*", "*vadleány*", "*vízilány*", "*hableány*", "*széplány*", "*erdői/hegyi leány*", which share some features with the terms "*fairy*" and "*witch*". We also believe that in Hungarian oral tradition there are also fairies that are similar to Croatian ones, but their original names have been lost, while only their personalities and other features have been preserved. We can further talk about the fact that in both Croatian and Hungarian oral traditions there are people who came into contact with fairies. In Croatian oral tradition, those people are called "*vilenica*" or "*vilenjak*" and have the ability to heal or predict. Such people also exist on Hungarian territory, but they do not have an official name. Hungarians also associate these people with belief in people called "*táltos*". It is important to emphasize that contact with fairies is possible in a certain state of trance. The bottom line is that such people helped the villagers and ensured peace and security. Furthermore we can compare the Croatian and Hungarian definitions of the form in which fairies appear in oral tradition. Starting from Croatian oral tradition, we can mention that in Croatian folklore there are three genres in which fairies appear. These are: *predaje* or *memorati*, *legends* and *fairy tales*. In the Hungarian oral tradition, there are genres called "*tündérmonda*" and "*tündérmese*". It should be mentioned that these two Hungarian genres are related to other types of stories and fairy tales in the Hungarian tradition. *Predaje* or *memorati* can easily be compared to the Hungarian genre "*tündérmonda*". We can also easily compare the Croatian fairy tale with the

Hungarian genre "*tündérmese*". Similar elements exist in both genres. The Croatian *legend* is slightly different from the Hungarian one. Hungarian *legend* is usually about the lives of saints, in which fairies can appear, while the Croatian *legend* is about human experiences in which supernatural beings are the main characters. Finally, it is important to mention two writers, the Croatian writer Ivana Brlić-Mažuranić and the Hungarian writer Benedek Elek, both of whom created their own works based on inspiration from oral tradition and folklore. Their most important role was, and still is today, to forever preserve stories and their significant characters from oral tradition and folklore. In conclusion, we would like to state that we are very grateful to be able to cover all the found literature, and now we feel richer because of the knowledge gained from this work.

Bibliográfia

1. Bárdos József, *Benedek Elek, a zseniális átdolgozó (Az ismeretlen Benedek Elek)*, Pedagógiai Folyóiratok, 2009. hozzáférés: 2022.10.28., <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/benedek-elek-a-zsenialis-atdolgozo>
2. Benedek Elek. "Erdélyi népmondák." Cluj-Kolozsvár: Minerva irodalmi és nyomdai műintézet Rt. (1926) <https://mek.oszk.hu/11700/11702/11702.htm>
3. Benedek Elek. "Magyar mese- és mondavilág." I. (*A csodaszarvas*), II. (*A fekete kisasszony*), III. (*A tűzmadár*) (é.n.) I. <https://mek.oszk.hu/04800/04833/04833.htm> , II. <https://mek.oszk.hu/04800/04865/04865.htm> , III. <https://mek.oszk.hu/04800/04873/04873.htm>
4. Bodrogi Tobor. "Mitológiai ábécé." (2. kiadás), Budapest: Gondolat. (2010) <https://muvelodestortenet.weebly.com/uploads/3/1/6/3/3163669/mitologiai-abc.pdf>
5. Boldizsár Ildikó. "Tündérek a néphagyományban és a mesékben." Ökotáj (2008) 170-174 <http://www.okotaj.hu/>
6. Borošić, Maja. "Priče iz davnina Ivane Brlić-Mažuranić u kontekstu usmene književnosti." Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet (2018). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:839968>
7. Brkić Vučina, Mirna. "Vile u Pričama iz davnine Ivane Brlić-Mažuranić i suvremenim narativima." Izvorni znanstveni rad. Mostar: Filozofski fakultet. (2015) in: „Šegrt Hlapić“, Od čudnovatog do čudesnog., Zbornik radova (pp.657-670). Hrvatska udruga istraživača dječje književnosti, Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, Zagreb-Slavonski Brod
8. Brlić-Mažuranić Ivana. (é.n.) "Priče iz davnine." preuzeto: eLektire.skole.hr
9. Brlić-Mažuranić, Ivana (2013) *Sabrana djela*. Članci. Uredio: Vinko Brešić.
10. Slavonski brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod
11. Brozović Dalibor, Kovačec August i Ravlić Slaven (2009) "Hrvatska opća enciklopedija." Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
12. Čiča Zoran. "Vilenica i vilenjak. Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica." Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. (2002.)
13. Čubelić, Matea. "Vila u hrvatskoj renesansnoj pastoralu." Undergraduate thesis, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2016. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:913000>

14. Dömötör Tekla, szerk. "*Magyar néprajz nyolc kötetben.*" (VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság) Budapest: Akadémiai Kiadó. (1990)
<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/369.html#385>
15. Dragić, Marko. "*Vile u tradicijskim pričama šibenskog i splitskog zaleđa.*" Izvorni znanstveni članak. Godišnjak Titius, br.10 (2017) 219-240. doi:.org/8934z6/odfho.
16. Galović, Darja. "*Narodna vjerovanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.*" Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet. (2017)
17. Gulyás Judit. "*Hitelesség, hamisítás, textualizáció: A Benedek Elek meséi kapcsolat kialakult vita.*" (2011)
18. Kos-Lajtmán Andrijana és Horvát Jasna. "*Ivana Brlić-Mazuranić, Priče iz davnine: Nova konstrukcija izvora i metodologije.*" FLUMINENSIA, god. 23 (2011) br. 1, str. 87-99
19. Latkóczy Mihály és Csiky Gergely. "*GÖRÖG-RÓMAI MYTHOLOGIA, függelékül: Óskeletal, germán és szláv mythologia. A magyar mythológiája.*" (4.változatlan kiadás) Budapest: Magyar irod. intézet és könyvnyomda, Franklin-társulat. (1911)
20. Lukec, Katarina. "*Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela.*" Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru , br. 13 (2019): 133-146. <https://doi.org/10.21857/yvjrdcq0y>
21. Magyar Zoltán. gyűjt. *Kalotaszegi népmondák.* (Budapest: Balassi Kiadó. 2004)
22. Mohorić, Martina. "*Vile u usmenim pripovijetkama.*" Završni rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2017. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:507619>
23. Nagy Iván. "*A csallóközi mitológia.*" (interjú Nagy Iván etnológussal) (2015)
<https://kukkonias.sk/hu/csallokozi-mitologia>
24. Ortutay Gyula. főszerk. "*Magyar néprajzi lexikon.*" (Budapest: Akadémiai Kiadó. 1977-1982) <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/>
25. Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar néprajz nyolc kötetben*, Népköltészet, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988, doi:
<http://mek.oszk.hu/02100/02152/html/05/54.html>
26. Paár Ádám, *A székely mesemondó és humanista: Benedek Elek emlékezete.* 2019. hozzáférés: 2022.10.28.,
https://mandiner.hu/cikk/20191002_a_szekely_mesemondo_es_humanista_benedek_elek_emlekezete
27. Pócs Éva. "*Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán.*" Budapest: *Ethnographia* XCVII. (1986) 177-256.

28. Pócs Éva. „Tündéres” és „Szent Ilona szerzete”, avagy voltak-e magyar tündérvárászlók? In: Minden Gyűjtemény. *Artes Populares* 21. (2005) 289-308. http://real.mtak.hu/25578/1/ArtesPopulares_21.pdf
29. Szakál Anna. "Collections of Hungarian Folk Literature from the 19th Century and Their Canonisation." in *Acta Ethnographica Hungarica* 66 (2021) 1, 5–30. doi: 10.1556/022.2021.0000
30. Szöllőssy Dániel, *Benedek Elek és a mesék előtt tisztelgünk a Magyar Népmese Napján*. 2020. hozzáférés: 2022.10.28., <http://bahir.hu/2020/09/30/benedek-elek-es-a-mesek-elott-tisztelgunk-a-magyar-nepmese-napjan/>
31. Šašo Luka. "Živjeti s nadnaravnim bićima: vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja." Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. (2016)
32. Šprem, Marina. "Mitski likovi u bajkama Ivane Brlić Mažuranić." Završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2012. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:376036>
33. Tkalčić Marina. "Vile i vilinska pedagogija u novopoganskim duhovnostima u Hrvatskoj." *Studia ethnologica Croatica* 27, br. 1 (2015): 189-215. <https://doi.org/10.17234/SEC.27.5>
34. Zsigmond Tibor, Ľubomír Navrátil. szerk. "A Csallóköz szívében. Dunaszerdahelyi járás." Dunaszerdahely: NAP Kiadó, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/A_csallokoz_sziveben/pages/004_szukebb_patriankrol.htm